

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему

«ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ»

Студентка 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування» освітньо-
професійної програми «Парламентаризм та
парламентська діяльність»

Беднова Ірина Григорівна

Науковий керівник

Кандидат наук з державного управління

Крейденко Володимир Вікторович

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студентка

(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від «07» грудня 2023р., протокол №14

Завідувач кафедри парламентаризму
доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна

(підпис)

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Бєднова І.Г.

. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

У дипломній роботі встановлено сутність засобів масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства; охарактеризовано особливості нормативно-правового регулювання діяльності системи засобів масової інформації; визначено місце та статус засобів масової інформації в сучасному європейському громадянському суспільстві; проведено аналіз взаємодії держави і засобів масової інформації в умовах розвиненого громадянського суспільства; оцінено сучасний стан і проблеми доступу до інформації як важливого фактора розвитку демократії та правової держави в Україні; визначено вплив глобалізації на підвищення ролі засобів масової інформації у взаємодії суб'єктів держави і громадянського суспільства та забезпеченні демократії.

У кваліфікаційній роботі здійснено порівняльний аналіз інформаційної політики та законодавства щодо ЗМІ країн Європейського Союзу та України в контексті інтересів громадянського суспільства та засобів масової інформації; узагальнено та удосконалено класифікацію основних функцій недержавних ЗМІ в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства за сучасних умов.

Кваліфікаційна робота носить характер закінченого самостійного дослідження та викладена на 58 сторінках основного тексту.

Ключові слова: засоби масової інформації (ЗМІ), органи державної влади, держава, неурядові (недержавні) ЗМІ, громадянське суспільство, свобода слова, медіа, доступ до інформації, євроінтеграційні процеси, Європейський Союз.

ANNOTATION

I. Biednova Interaction of state subjects and civil society by means of mass information. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of study: 28 “Public Management and Administration”, specialty: 281 “Public Management and Administration”. – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 2023.

The thesis establishes the essence of mass media in the context of interaction between the state and civil society; the peculiarities of normative and legal regulation of the activity of the mass media system are characterized; the place and status of mass media in modern European civil society is defined; an analysis of the interaction between the state and mass media in the conditions of a developed civil society was carried out; assessed the current state and problems of access to information as an important factor in the development of democracy and the rule of law in Ukraine; the impact of globalization on increasing the role of mass media in the interaction of state and civil society subjects and ensuring democracy is determined.

In the qualifying work, a comparative analysis of the information policy and legislation regarding the mass media of the European Union and Ukraine in the context of the interests of civil society and mass media was carried out; the classification of the main functions of non-state mass media in the context of interaction between the state and civil society under modern conditions has been generalized and improved.

The qualifying work has the character of completed independent research and is presented on 58 pages of the main text.

Key words: mass media (mass media), state authorities, state, non-governmental (non-state) mass media, civil society, freedom of speech, media, access to information, European integration processes, European Union.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ	12
1.1. Сутність засобів масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства	12
1.2. Нормативно-правове регулювання діяльності системи засобів масової інформації	19
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ МІСЦЯ ТА РОЛІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН	26
2.1. Місце та статус засобів масової інформації в сучасному європейському громадянському суспільстві	26
2.2. Аналіз взаємодії держави і засобів масової інформації в Україні в умовах розвиненого громадянського суспільства	33
РОЗДІЛ III. ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ	43
3.1. Сучасний стан і проблеми доступу до інформації як важливого фактора розвитку демократії та правової держави в Україні	43
3.2. Вплив глобалізації на підвищення ролі засобів масової інформації у взаємодії суб'єктів держави і громадянського суспільства та забезпеченні демократії	50
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні без ефективної взаємодії основних політичних сил, до яких належать, насамперед, державні інститути влади, громадянське суспільство, а також засоби масової інформації (ЗМІ) як інформаційна складова політичного, економічного та духовно-культурного життя суспільства, неможливо забезпечити стабільний розвиток держави. У зв'язку з євроінтеграцією в Україні визначилися основні вектори соціально-економічних реформ, серед яких чітко простежуються напрями і механізми створення ефективного громадянського суспільства як найважливішого засобу та форми здійснення демократії.

Засоби масової інформації є, з одного боку, політичним інститутом держави, з іншого - елементом громадянського суспільства. Вони створюють інформаційний простір, що дозволяє розвивати сучасне суспільство загалом. ЗМІ допомагають формувати демократичну правову державу та відкрите суспільство. У міру формування в Україні основ інформаційного суспільства зростає інтерактивна роль ЗМІ у створенні можливості спілкування, діалогу, інформування громадян, їхнього політичного виховання. Сьогодні ЗМІ покликані брати участь у вирішенні двоєдиного завдання, що стоїть перед країною: підвищення ефективності громадських інститутів і зміцнення держави, оскільки вони здатні, з одного боку, стимулювати і підтримувати розвиток громадської самоорганізації, а з іншого – виступати партнером держави у формуванні демократичного громадянського суспільства.

При цьому характер взаємовідносин у системі «влада - суспільно-політичні медіа - громадянське суспільство» багато в чому визначається можливістю забезпечення політичної рівноваги, балансу інтересів, стабільності. Від того, як взаємодіють суб'єкти цієї інформаційної системи залежить рівень розвитку демократії у суспільстві та державі. Тому проблема узгодження позицій державних та громадських структур і соціальних

інститутів у формованому ЗМІ інформаційному просторі стає досить актуальною та потребує ретельного вивчення.

Різним аспектам взаємодії органів державної влади, ЗМІ та громадянського суспільства, а також ролі та функцій ЗМІ в умовах трансформації сучасного громадянського суспільства присвятили свої роботи: М. Т. Андрійчук, Т. С. Андрійчук Ю.В. Богдан, К. В. Вербицька, І. О. Гаврада, Д. В. Дубов, Н. Г. Єршова, Т. М. Заворотченко, Л. Г. Збрицька, І. П. Ісаєнко, Т.А. Костецька, Г.М. Красноступ, І. В. Кушнір, Є. О. Ларін, І. В. Людвик, Н. О. Мороз, С. Т. Онуфрив, Ю. В. Палагнюк, О. А. Панченко, Н. П. Пашина, Л. П. Погоріла, О. С. Пронченко, В. В. Середюк, О. В. Симоненко та ін.

З одного боку, ЗМІ функціонують за умов політичного плюралізму у суспільстві та вільної конкуренції на інформаційному ринку, з другого - перебувають у жорсткої залежності від різних органів влади. Ці взаємини потребують подальших досліджень. Також необхідно визначати нові шляхи ефективної взаємодії органів влади та ЗМІ та розробити науково обґрунтований план розвитку взаємовідносин органів влади та засобів масової інформації в умовах євроінтеграції.

Мета дослідження – визначення ролі ЗМІ у взаємодії суб'єктів держави і громадянського суспільства за сучасних умов.

Відповідно до мети дослідження поставлені **такі завдання**:

- визначити сутність засобів масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства;
- охарактеризувати нормативно-правове регулювання діяльності системи засобів масової інформації;
- визначити місце та статус засобів масової інформації в сучасному європейському громадянському суспільстві;
- провести аналіз взаємодії держави і засобів масової інформації в Україні в умовах розвиненого громадянського суспільства;

- оцінити сучасний стан і проблеми доступу до інформації як важливого фактора розвитку демократії та правової держави в Україні;
- вивчити вплив глобалізації на підвищення ролі засобів масової інформації у взаємодії суб'єктів держави і громадянського суспільства та забезпеченні демократії.

Об'єктом дослідження є процеси інформаційної взаємодії політичної влади, ЗМІ та громадянського суспільства за сучасних умов в Україні та країнах ЄС.

Предмет дослідження – ЗМІ як частина системи інформаційної взаємодії держави та громадянського суспільства.

Методи дослідження. Основою дослідження є сукупність наукових методів пізнання суспільних явищ, що застосовуються в політології та суміжних з нею науках. Застосовувалися теоретико-методологічний аналіз, структурно-функціональний та порівняльно-історичний методи, а також якісні та кількісні методики.

Зокрема, при аналізі сучасного стану і проблем доступу до інформації як важливого фактора розвитку демократії та правової держави в Україні застосовувалися інституційний та структурно-функціональний аналіз. Також за допомогою зазначених методів оцінювався сучасний стан і проблеми доступу до інформації як важливого фактора розвитку демократії та правової держави в Україні. Для запозичення досвіду взаємодії органів влади, ЗМІ та громадянського суспільства на загальноєвропейському рівні використовувалися емпіричні методи, що включають вивчення інформації про існуючу практику взаємодії, аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність ЗМІ в Європейському Союзі. Порівняльний аналіз застосовувався для дослідження досвіду взаємодії органів влади, ЗМІ та громадянського суспільства на національному рівні у порівнянні з загальноєвропейським.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у наступному:

- здійснено порівняльний аналіз інформаційної політики країн Європейського Союзу та запропоновано адаптивні напрями змін для України в контексті поширення свободи слова, доступу до інформації та сприяння розвитку демократії.

- узагальнено та удосконалено класифікацію основних функцій недержавних ЗМІ в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства за сучасних умов.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що теоретичні положення, викладені в роботі, доведені до рівня конкретних рекомендацій. Висновки і результати, одержані при вирішенні поставлених задач, можуть бути використані для удосконалення процесу взаємодії політичної влади, ЗМІ та громадянського суспільства за сучасних умов в Україні. А також в освітньому процесі – у розробці та викладанні навчальних дисциплін у сфері «Публічна служба» та «Публічне адміністрування».

Інформаційно-аналітичною базою магістерської роботи є законодавчі та нормативні акти України та Європейського Союзу, монографії та збірки праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, вчених і практиків, періодичні видання, матеріали міжнародних конференцій, інформація мережі Інтернет, результати власних досліджень.

Апробація результатів дослідження. Засоби масової інформації є, з одного боку, політичним інститутом держави, з іншого – елементом громадянського суспільства. Вони створюють інформаційний простір, що дозволяє розвивати сучасне суспільство загалом. ЗМІ допомагають формувати демократичну правову державу та відкрите суспільство. У міру формування в Україні основ інформаційного суспільства зростає інтерактивна роль ЗМІ у створенні можливості спілкування, діалогу, інформування громадян, їхнього політичного виховання. Сьогодні ЗМІ покликані брати участь у вирішенні двоєдиного завдання, що стоїть перед країною: підвищення ефективності громадських інститутів і зміцнення держави, оскільки вони здатні, з одного боку, стимулювати і підтримувати розвиток громадської самоорганізації, а з

іншого – виступати партнером держави у формуванні демократичного громадянського суспільства.

Згідно з щорічним рейтингом неурядових організацій Freedom of the Press про стан свободи ЗМІ у країнах світу за 2022 рік, Україна посідає 79-те місце та знаходиться у категорії країн з «частково вільними ЗМІ». Міжнародні правові та професійні організації стабільно відносять Україну до проблемних країн, посилаючись на обмеження роботи ЗМІ, цензуру та напади на журналістів [2] (рис. 1).

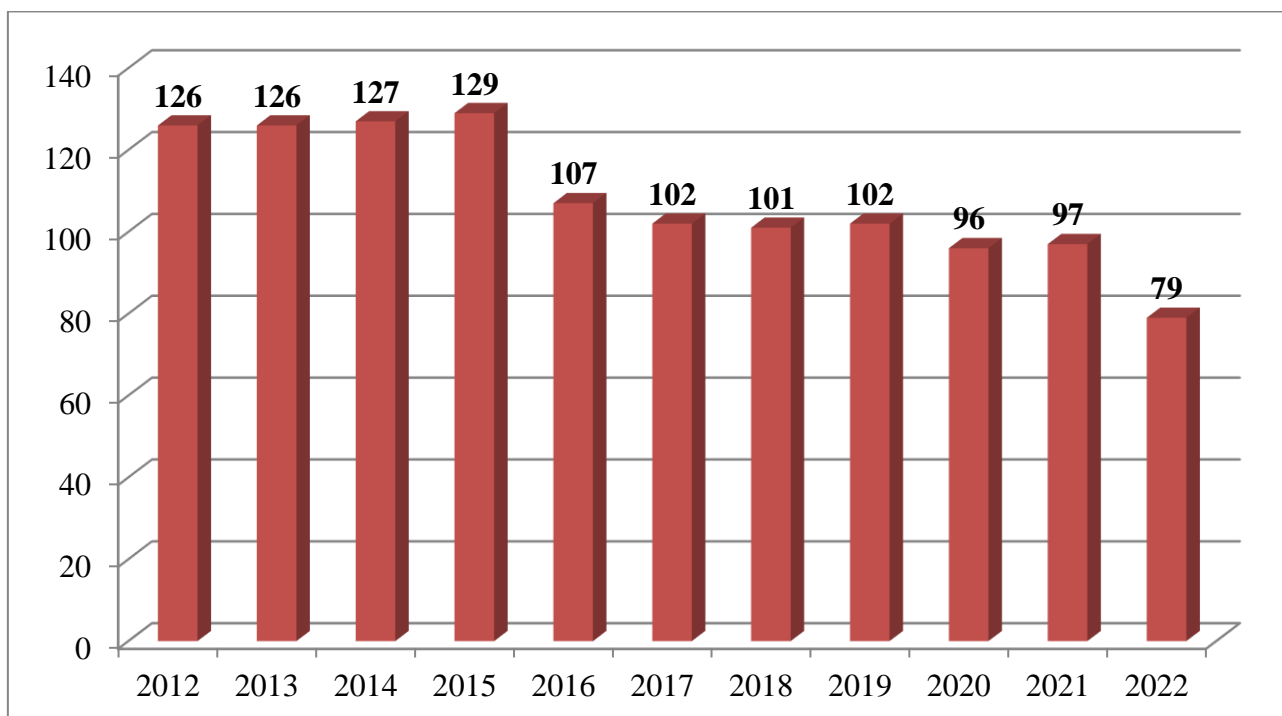

Рис. 1. Позиція України у Індексі свободи преси за 2012-2022 роки

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Однак, як бачимо з рисунку, починаючи з 2016 року наша держава почала різко підвищувати свої позиції у міжнародному рейтингу, що визначає свободу преси, піднявшись одразу на 22 рядки і зайнявши 107 місце. В організації, що здійснює розрахунок даного індекса зазначили, що це відбулося завдяки тому, що конфлікт в зоні АТО перейшов до менш активної фази. У 2017 році Україна ще трохи піднялася в рейтингу, зайнявши 102 місце, а у 2018 і 2019 посіла відповідно 101 і 102 позицію. У 2020-2021 році показник

України ще більше покращився, але, як зазначають експерти, це сталося не стільки через досягнення успіху Україною, скільки через погіршення ситуації в інших державах. Найкращий показник України в рейтингу за час незалежності був у 2022 році – 79 місце. За законодавчим показником Україна опинилася на 26-му місці, а за безпековим – на 179-му [5].

Особливого загострення в Україні набуває економічна залежність ЗМІ від «засновників», яка суттєво впливає на їх політичні орієнтації [3;4]:

- обмеження доступу до інформації, спричинене «закритістю» органів влади;
- недостатньо розроблена нормативно-правова основа діяльності ЗМІ;
- відсутність реакції органів влади на критику та ін.

Існує кілька потужних медіахолдингів, що належать відомим бізнесменам та політикам, які забезпечують інформаційну підтримку їхньому бізнесу та політичним ініціативам. Слід зазначити, що серед загальнонаціональних суспільно-політичних видань майже немає незалежних, орієнтованих на інтереси громадян, натомість ними висвітлюються здебільшого інтереси власників чи контролюючих людей. Протягом останніх років вплив власників медіа на інформаційну політику суттєво зріс, що призвело до конфліктів та відходу низки менеджерів та редакторів із загальнонаціональних видань, а також припинення виходу газет.

У сукупності це призводить до того, що значна частина суспільно-політичної преси набуває «закритого» від громадянського суспільства характеру, перетворюється на корпоративний, монопольний засіб, що використовується як інструмент в протистоянні інтересів та потреб як органів влади, так і інститутів громадянського суспільства. І ті, й інші сторони можуть пред'явити свої претензії до ЗМІ з приводу відсутності об'єктивності при подачі інформації, заангажованості, порушенні етичних норм, професійної безвідповідальності тощо. Проте саме ЗМІ є найважливішою ланкою у системі реалізації державної інформаційної політики, що дозволяє регулювати

процеси інформаційного впливу у різних сферах життєдіяльності громадянського суспільства та держави.

Значною проблемою є також відсутність адекватної нормативної бази, що регулює процес впровадження мовлення та визначає його стратегічні напрями. З прийняттям Закону України «Про медіа», проблемного характеру набувають надвисокі повноваження, надані Національній Раді України з питань телебачення та радіомовлення.

До того ж сьогодні професійна спільнота ЗМІ опинилася у важкому становищі з початку війни – падіння економіки лише посилило кризу фінансування як незалежних, так і олігархічних медіа. Редакціям, насамперед регіональних ЗМІ, не вистачає ресурсів для евакуації працівників чи забезпечення репортерів засобами захисту для роботи у бойових умовах [1].

Оскільки ЗМІ мають величезний вплив на суспільство, їх часто називають «четвертою владою». У зв'язку з цим на поширення інформації у ЗМІ накладається низка обмежень. Таким чином в умовах вітчизняних реалій ЗМІ покликані виконувати не стільки культурно-освітню функцію, як у країнах ЄС, скільки вирішувати соціально-політичні завдання, щоб суспільство мало можливість вільно та незалежно від державного впливу обговорювати та вирішувати відповідні проблеми.

Структура і обсяг дипломної роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків, списку використаних літературних джерел із 64 найменувань та 1 додатку. Основний зміст роботи викладено на 55 сторінках друкованого тексту, включаючи 8 рисунків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

1.1. Сутність засобів масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства

Формування громадянського суспільства в Україні є найважливішою умовою розвитку демократії. Уявити демократичний суспільний устрій без активної участі громадян у справах держави, забезпечення високого рівня інформації, почуття громадянської відповідальності та високої політичної культури особистості неможливо. Особливу роль у розвитку політичної культури громадян та розвитку інститутів громадянського суспільства в відіграють засоби масової інформації (ЗМІ). Як найважливіший фактор комунікації, вони об'єднують навколо себе суспільні та політичні групи, які представляють інтереси різних об'єднань та громадянських сил. Розглядаючи ЗМІ як інститут громадянського суспільства, визначимо для початку поняття терміна «громадянське суспільство».

Громадянське суспільство – це відкрите суспільство, в якому засоби масової інформації виступають одним із головних інструментів формування публічно-правової сфери. Засоби масової інформації – найважливіший інститут громадянського суспільства. Телебачення, преса та радіо багато в чому визначають уявлення громадян про країну, в якій вони живуть. Об'єктивність створюваної ними «картини світу» залежить від різноманітності засобів масової інформації, наявності в інформаційному полі різних точок зору [41].

Засоби масової інформації – це спосіб інформаційного впливу на суспільство, що сформовані у незалежну структуру, яка за допомогою сучасних технологій може надавати як цілеспрямований, так і спонтанний вплив на громадян, розвивати їх цінності, установки та мотиви поведінки, у

тому числі й у правовій сфері. Друковані ЗМІ, радіо та телебачення сьогодні є провідними засобами масової інформації, які домінують у формуванні громадської думки і мають ряд особливостей, що виражаються в більш дієвому характері та способі донесення інформації до аудиторії. Останні десятиліття до них приєднався четвертий тип каналів ЗМІ – всесвітня комп'ютерна мережа Інтернет.

Держава безпосередньо впливає на структури громадянського суспільства, але при цьому відчуває і зворотну реакцію. Одним з ключових інститутів, що впливають на формування правової політики держави, є засоби масової інформації. Тому що вони, в силу своєї публічності та відкритості, виконуючи волю народу, можуть прямо чи опосередковано впливати на правотворчу діяльність держави, критикуючи законопроекти, вносячи до них зміни або пропонуючи нові.

В інформаційному суспільстві, до якого йде у своєму розвитку Україна, дуже сильно зростає роль та значення засобів масової інформації. Взаємодія ЗМІ і органів влади відіграє дедалі важливішу роль у умовах трансформаційних змін вітчизняного громадянського суспільства. У цьому виразно проявляється подвійна роль ЗМІ у системі «Держава - ЗМІ - громадянське суспільство». З одного боку, ЗМІ, через свою природу, об'єктивно, більшою чи меншою мірою включені до управлінського механізму державних структур. З іншого - вони орієнтовані на задоволення інформаційних потреб та інтересів як окремої особистості, так і всіх інститутів громадянського суспільства.

Слід зауважити, що не всі категорії ЗМІ відносяться до структури громадянського суспільства. За даною належністю їх поділяють на державні (урядові) та недержавні (неурядові). Саме неурядові належать до структури громадянського суспільства. Неурядові ЗМІ відрізняються від урядових ЗМІ за такими критеріями: засновники, фінансування, власність матеріальної бази, редакційний контроль. Засновником урядових ЗМІ є уряд або інші органи державної влади. Видання урядових ЗМІ здійснюється за кошти державного бюджету та на основі фінансових активів, що перебувають у власності

держави. Над редакцією урядових ЗМІ здійснюється прями́й чи опосередкований контроль з боку уряду [60].

З іншого боку засновниками неурядових ЗМІ є приватні та громадські організації, політичні партії, органи місцевого самоврядування, які безпосередньо здійснюють їх фінансування. Видання неурядових ЗМІ здійснюється на матеріальній базі, що є власністю приватних осіб чи громадських об'єднань. Досить часто неурядові ЗМІ характеризуються як незалежні, але на практиці їх редакційною політикою управляють (або суттєво впливають на неї) засновники і власники видання [6].

Специфіка функцій суб'єктів інформаційного простору є формою універсалізації взаємодії та взаємозалежності у сучасному суспільстві. При порівнянні існуючих у навчальній літературі підходів вважаємо за необхідне виділити функції недержавних ЗМІ та запропонувати їх класифікацію виходячи з правового розуміння інститутів громадянського суспільства (рис. 1.1) [6].

Так, однією з основних варто виділити інформаційну функцію недержавних ЗМІ, яка характеризується об'єктивним, достовірним, неупередженим інформуванням громадян про найважливіші події в країні та світі. Вона фактично забезпечує реалізацію прав, свобод та інтересів громадян, гарантованих основним законом держави та міжнародно-правовими нормами.

У дослідженнях деяких вчених у межах інформативної функції виділяються дві нижченаведені часткові функції [69]:

1. Задоволення суспільних потреб в отриманні інформації, головним чином важливих політичних, економічних подій, які безпосередньо впливають на життя кожного члена суспільства (*public surveillance*). Ця функція має значення для предмета повідомлення. Шляхом висвітлення негативних моментів, наслідків тієї чи іншої події вона дає можливість ЗМІ привернути увагу аудиторії, влади до тієї чи іншої актуальної проблеми, політичного діяча, бізнесмена, організації, підштовхнувши зацікавлених осіб до дій по виправленню ситуації. Це може викликати підтримку з боку громадськості і

підвищити популярність відомої особистості, як сприяти розвитку тієї чи іншої політичної організації, так і спровокувати критику громадськості з відповідними для предмета повідомлення наслідками.

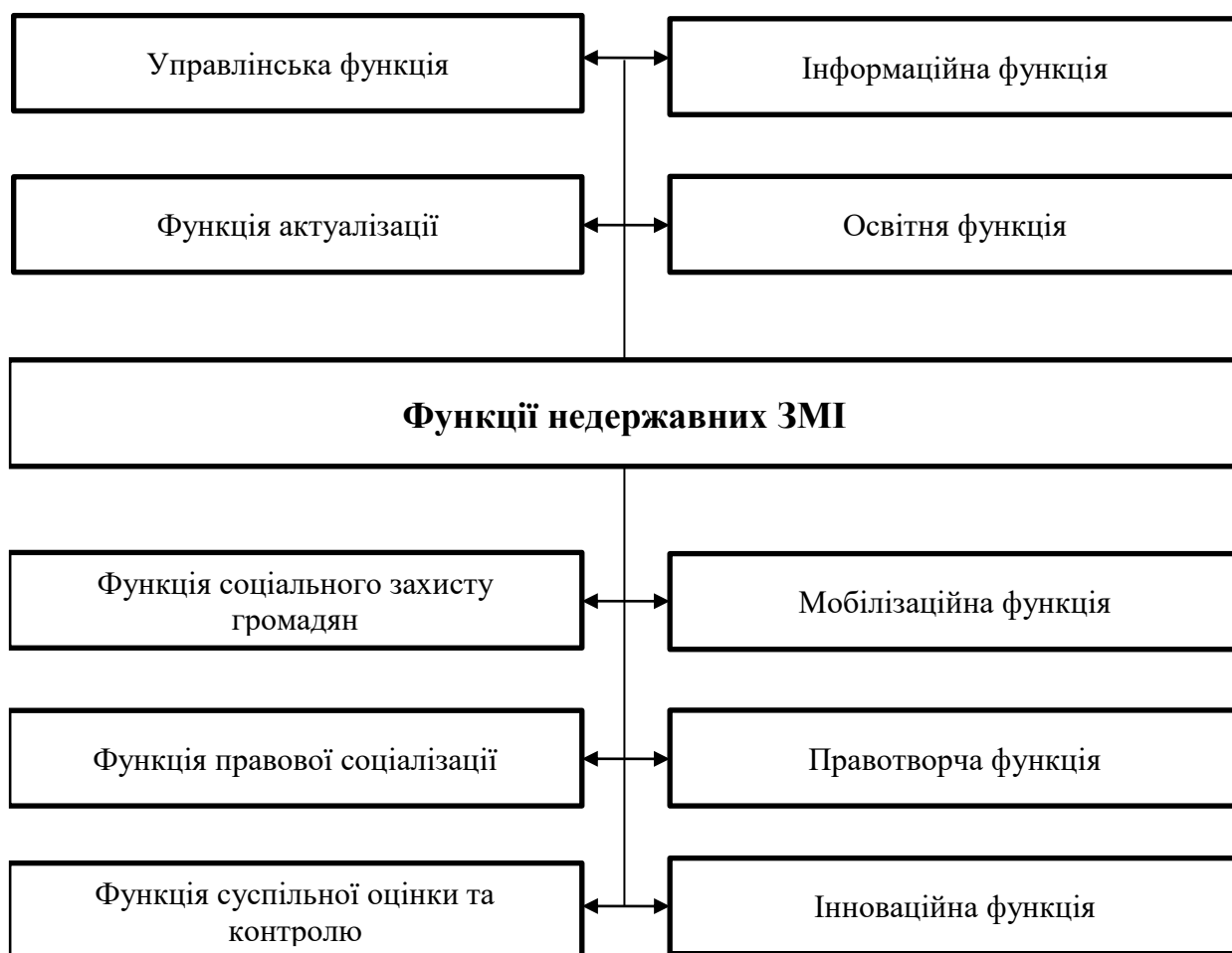

Рис. 1.1. Класифікація функцій ЗМІ

Джерело: сформовано автором на основі [60]

2. Задоволення приватних потреб у отриманні інформації (private surveillance), коли будь-який член суспільства може отримати ту інформацію, яка є актуальною для нього на даний момент. Реалізація цієї функції дозволяє бути поінформованими у різних сферах діяльності, відчувати себе в інформаційній безпеці та бути впевненими у стабільному розвитку суспільства.

Для розвитку громадянського суспільства надзвичайно важливою є освітня функція недержавних ЗМІ, яка полягає у доповненні та закріпленні

знань, здобутих у навчальних закладах, формуванні світогляду громадян на основі засвоєння знань про державу, суспільство, громадянство, патріотизм, європейських правових традиціях, світовій спільноті. В свою чергу, реалізація недержавними ЗМІ такої функції є основою для виховання моральних, трудових, естетичних якостей особистості. Важливим при цьому є акцент на почутті обов'язку та відповідальності перед державою та суспільством, толерантності та гуманізму, здійснення трудової діяльності не тільки для задоволення власних потреб, а й суспільного блага.

Мобілізаційна функція сприяє підвищенню ролі недержавних ЗМІ у механізмі взаємодії держави та громадянського суспільства, шляхом об'єднання суспільних інтересів, підвищення активності громадян за допомогою форм прямої демократії та формування соціальних груп, організованих громадських структур, які б виступали опонентами із суспільно значущих питань.

Особливої уваги заслуговує правотворча функція недержавних ЗМІ, яка є визначальною для активної участі громадян у створенні та публічному обговоренні нормативно-правових актів, їх практичній реалізації, вирішенні питань, що мають велике значення для правового статусу, суверенітету, зовнішньої політики держави та законодавчого закріплення напрямів розвитку громадянського суспільства.

Здібністю та можливостями розкривати проблеми суспільства, впливати на їх вирішення та сприйняття громадськістю за допомогою використання досягнень науки та передового світового досвіду відрізняється інноваційна функція недержавних ЗМІ. Ініціювання позитивних змін у суспільстві має відбуватися за рахунок впровадження нових ідей та пропозицій, які чітко розмежовують національні та міжнародні інтереси, дають поштовх до вдосконалення інформаційного обороту.

Формуванню індивідуальної правової позиції громадянина сприяє правова соціалізація як функція недержавних ЗМІ. Інформування особистості про соціально-правові реалії є процесом засвоєння громадськістю політичних

та суспільно-правових знань, норм та цінностей, формування правової свідомості, культури кожного окремого громадянина. Така функція сприяє виробленню критичного ставлення до інформації, її аналізу та дозволяє кожному члену суспільства робити самостійні висновки, що у свою чергу формує громадську думку про політично-правове, економічне та соціальне становище країни та міжнародного співтовариства.

Функція суспільної оцінки та контролю передбачає аналіз та спостереження, реалізація яких заснована на громадській думці та законодавчому врегулюванні тих чи інших сфер життя суспільства. Реалізуючи право на свободу слова, недержавні ЗМІ покликані самостійно визначати негативні явища та факти у діяльності держави, державних органів, підприємств, установ, організацій різних форм власності та підтримувати чи висвітлювати аргументовану критику їхньої діяльності. Забезпечення можливості здійснення необхідного для розвитку демократичних цінностей контролю над діяльністю державних та приватних структур вимагає законодавчого закріплення правових гарантій та переваг, які формуватимуть лояльні умови для діяльності недержавних ЗМІ.

Крім того, недержавні ЗМІ виконують функцію соціального захисту громадян. У рамках засад соціального законодавства держави вони актуалізують загально правові принципи, організаційні та фінансові засади соціального забезпечення населення з метою реалізації права кожної людини на гідні умови життя. Недержавні ЗМІ повинні сприяти наданню державних гарантій щодо забезпечення прав громадян на соціальну допомогу та підтримку шляхом освітлення діяльності розгалуженої мережі установ соціально-культурної допомоги та соціального забезпечення.

Управлінська функція недержавних ЗМІ характеризується організацією взаємодії таких ЗМІ із суспільством і передбачає мотивацію, організацію, контроль та координацію громадської діяльності. Також управлінська функція спрямована на підвищення ролі недержавних ЗМІ у взаємодії держави та громадськості, сприяє стійкому функціонуванню інформаційного обміну між

державними, приватними структурами та інститутами громадянського суспільства.

В умовах глобального інформаційного простору особливе значення набуває функція актуалізації, згідно з якою, недержавні ЗМІ повинні виконувати роль національного гаранта висвітлення тих питань, які є важливими для суспільства певної держави, але не набувають широкого розголосу, тому що не входять у коло інтересів державних ЗМІ та власників приватних ЗМІ.

Виконуючи ці функції, недержавні ЗМІ мають слідувати своєму головному завданню – об'єктивному та всебічному інформуванню громадськості. Варто зауважити, що держава та суспільство повинні бути зацікавлені у реалізації функцій недержавних ЗМІ, виявляти ініціативу у законодавчому врегулюванні та наданні спеціального правового статусу таким ЗМІ, адже діяльність останніх безпосередньо пов'язана з удосконаленням внутрішньодержавної інформаційної структури

Позитивними складовими участі ЗМІ у відносинах «влада–ЗМІ–громадянське суспільство» є:

- збереження пріоритету суспільних інтересів над приватними;
- створення умов для підтримки суспільного консенсусу та недопущення розколу суспільства;
- запобігання використанню ЗМІ як засобу маніпулювання громадською думкою;
- збереження політичної стабільності, недопущення панічних настроїв та несанкціонованих дій протестного характеру тощо.

Таким чином, засоби масової інформації, що залучені до системи «держава – ЗМІ – громадянське суспільство», з одного боку сприяють реалізації державної інформаційної політики, регулюючи процеси інформаційного впливу у різних сферах життєдіяльності громадянського суспільства та держави. З іншого, виступаючи елементом громадянського суспільства, - здійснюють діалог громадян, суспільства та держави. Вони

виявляють інтереси громадян, доводять їхні проблеми та побажання до відомих вищих органів влади, акумулюють та формують суспільну думку щодо дій влади. Таким чином, засоби масової інформації в громадянському суспільстві виступають органом контролю та помірної критики державної влади.

1.2. Нормативно-правове регулювання діяльності системи засобів масової інформації

Дослідження проблематики функціонування недержавних ЗМІ на теоретико-правовому рівні в Україні як демократичній країні має визначальне значення для розвитку громадянського суспільства в європейському просторі. Оскільки ЗМІ мають величезний вплив на суспільство, їх часто називають «четвертою владою». У зв'язку з цим на поширення інформації у ЗМІ накладається низка обмежень, які визначаються, головним чином, типом влади та формою державного устрою.

Рамкові умови діяльності національної преси, радіо, телебачення завжди були одним із важливих питань, які потрібно було вирішити для успішного розвитку демократичного суспільства в Україні. Слід зазначити, що у законодавстві України цій проблемі приділялося достатньо уваги. Україна посідає одне з перших місць серед країн колишнього Радянського союзу за кількістю законів, присвячених діяльності ЗМІ. За роки незалежності в Україні було ухвалено наступні закони (рис. 1.2).

Здавалося б, що діяльність системи медіа України в правовому плані відрегульовано достатньо і так само нормально має функціонувати. Але рівень застосування всіх цих законів на практиці мав багато недоліків. Не було жодного закону у сфері медіа, який виконувався б у повному обсязі. Закони, які існують, але не функціонують, на жаль, нічого не можуть дати громадянському суспільству.

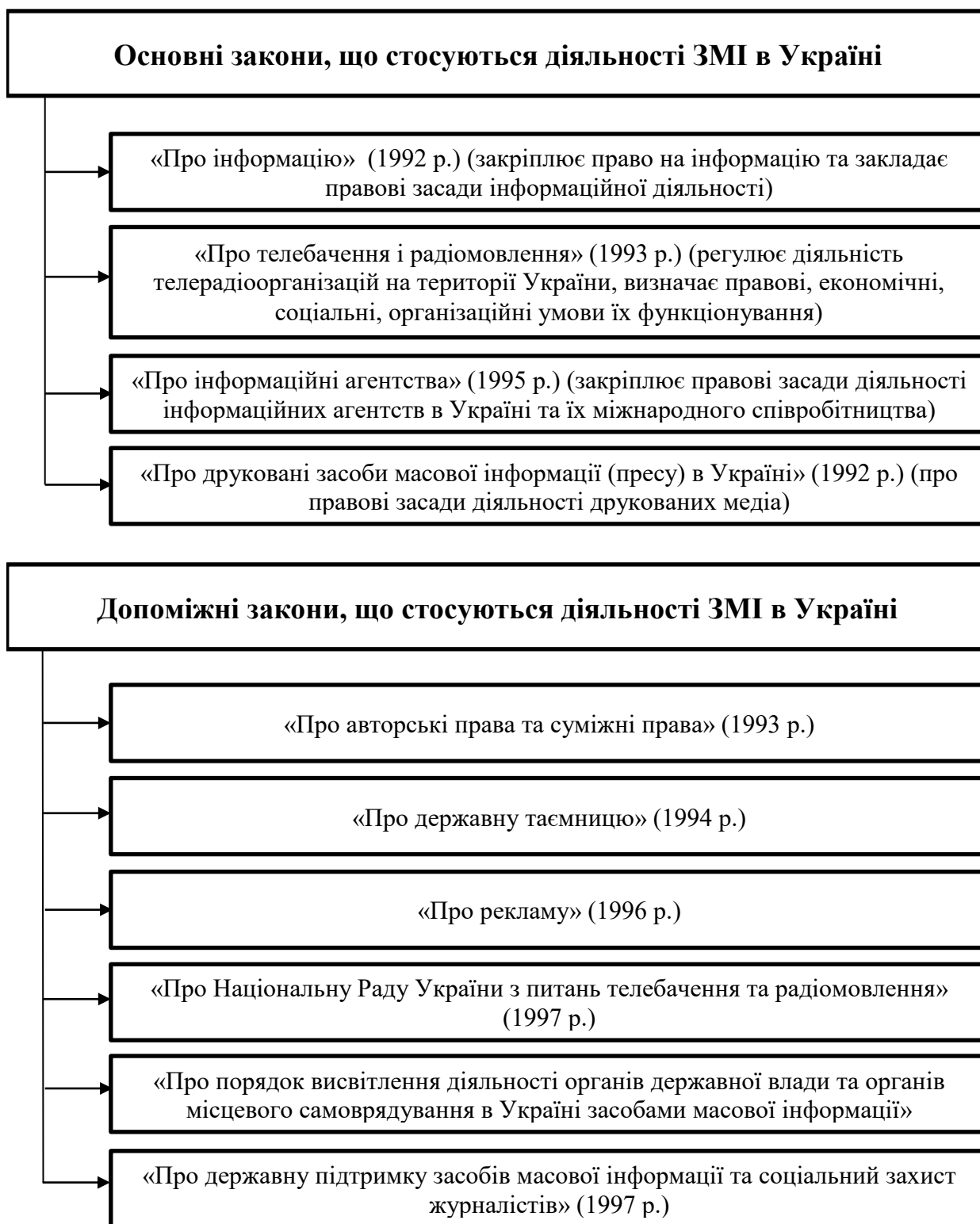

Рис. 1.2. Закони України, що були ухвалені за роки незалежності і присвячені діяльності ЗМІ

Джерело: сформовано автором на основі [41; 18; 19]

Тому 1 березня 2023 року набув чинності Закон України «Про медіа», прийняття якого було однією з вимог Європейського Союзу. У результаті набуття чинності новим законом, втратили чинність цілий ряд Законів України (рис. 1.3).

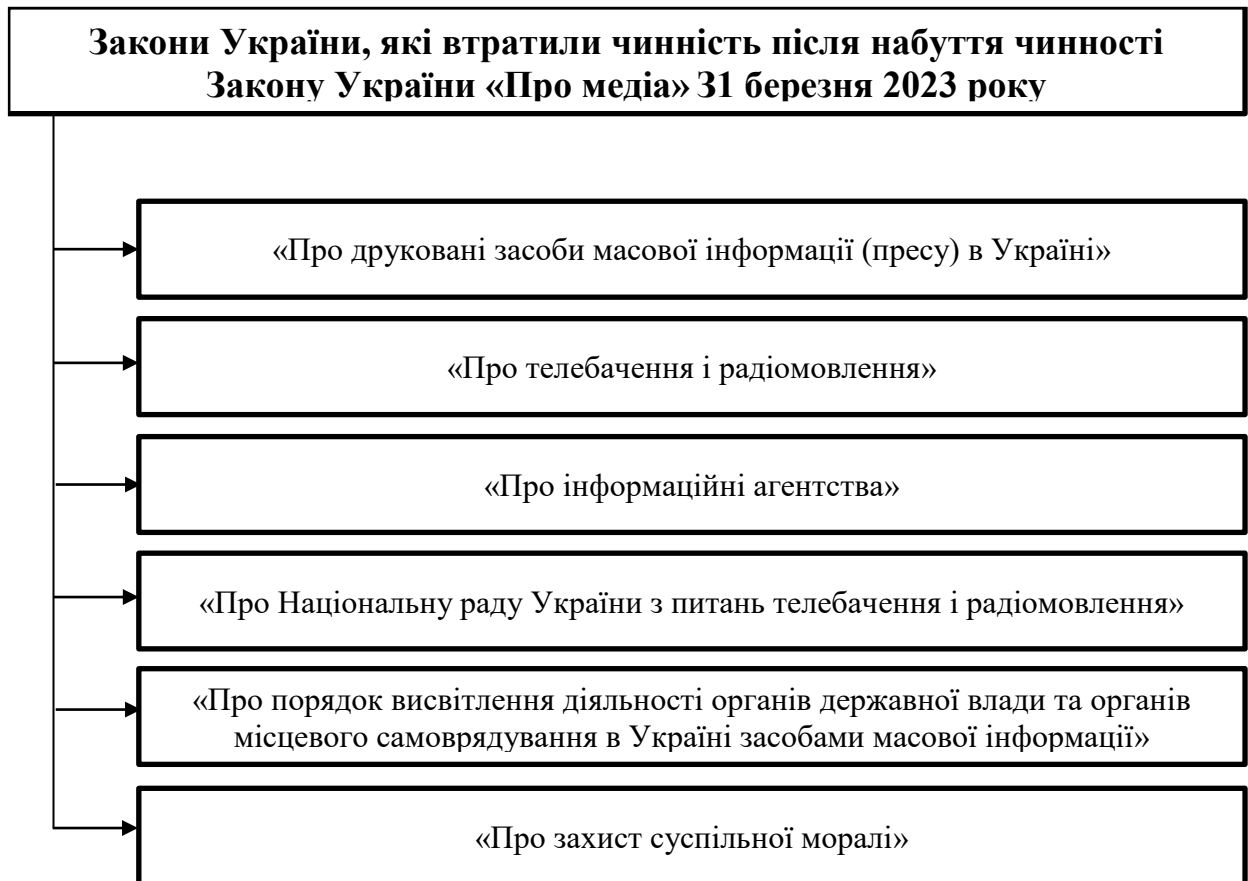

Рис. 1.3. Закони України, які втратили чинність після набуття чинності Закону України «Про медіа» з 1 березня 2023 року

Джерело: сформовано автором на основі [17]

Також одночасно із прийняттям закону з 31.03.2023 року припинив функціонувати Державний реєстр друкованих ЗМІ та Інформагенств. Відтепер всі суб'єкти, що працюють у сфері медіа реєструються виключно згідно з положеннями Закону «Про медіа». Повноваження по реєстрації передані від Міністерства Юстиції України до Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Медіарегулятор віднині реєструє медіа, видає

ліценції на мовлення та стає держателем та технічним адміністратором Реєстру суб'єктів у сфері медіа [42].

Коли три роки тому законопроект цього закону з'явився вперше, більшість ЗМІ виступили категорично проти його ухвалення. Законопроект «Про медіа» вважав надто сильним аргументом Національну раду з регулювання ЗМІ, надто суворим для демократичного суспільства. У підсумку у травні 2020 року в парламенті не було голосів за його конституцію, і законопроект був відправлений на доопрацювання.

Санкції РНБО, введені у 2021 році проти телеканалів «112», NewsOne та ZiK, онлайн-видання Країна.UA та кількох інших медіа, стали чи не найрадикальнішим прикладом обмеження роботи ЗМІ в Україні за останнє десятиліття. Те рішення РНБО викликало гострі суперечки щодо балансу між свободою слова та захистом інформаційного простору. Тим часом, після початку вторгнення росії в Україну громадська думка все більше стала схилитися у бік другої опції.

У результаті впливу цих подій одним із основних завдань прийнятого закону стає регулювання державного впливу в медіасфері. Після його прийняття Національна рада з телебачення та радіомовлення може регулювати право роботи практично всіх медіаплатформ чи засобів масової інформації в Україні. Під контроль потрапляють як друковані ЗМІ, так і онлайн-видання, онлайн-кінотеатри або платформи з контентом користувача, наприклад, YouTube-канали, які не могли контролюватись державою (рис. 1.4).

Закон України «Про медіа» розроблено та прийнято на виконання вимог Європейського Союзу до України, зокрема для подолання надмірних приватних інтересів у медіапросторі України, запровадження в українському законодавстві положень Директиви Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС щодо аудіовізуальних 10 березня 2010 року зі змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2018/1808 від 14 листопада 2018 року. Впровадження зазначених положень є однією з умов надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу [42].

Особливості та основні положення Закону України «Про медіа» з 1 березня 2023 року

Національна рада отримала право скасовувати реєстрацію і навіть припиняти вихід за серйозні порушення: наприклад, за надання недостовірної інформації про власників, поширення дискримінаційних матеріалів, пропаганду наркотиків, позитивне висвітлення агресії проти України чи внутрішньої політики ЗМІ країни-агресора, демонстрацію нацистської чи комуністичної символіки чи заборонених російських фільмів.

Дев'ятий розділ закону повністю присвячений контентним обмеженням протидії російській пропаганді та глорифікації ворога, а також прописано заборону, щоб росіяни були власниками медіа в Україні. Але цей розділ буде тимчасовим.

Закон регулює три формати онлайн-медіа і до кожного з них свої підходи. Перший тип – анонімні медіа. Якщо таке видання порушує заборону контенту, то Національна рада може звернутися до провайдерів з вимогою заблокувати його. Тобто анонімні медіа – єдиний випадок, коли Національна рада своїм рішенням може заблокувати роботу медіа.

Другий тип – зареєстровані онлайн-медіа. Такі видання Національна рада не може заблокувати тимчасово взагалі, а повне блокування лише через суд після відповідного звернення Національної ради.

Третій тип – незареєстровані але ідентифіковане онлайн-медіа, тобто таке, що має дані про редакторів та засновника – просто не бажає реєструватися. Якщо протягом місяця таке видання допустило 5 значних або 3 грубі порушення і не видалило незаконний контент, то воно може бути заблоковане на 2 тижні. Повна заборона лише через суд.

Згідно нового закону, різні типи медіа братимуть участь в органах співрегулювання. Закон передбачає створення при Національній раді п'яти палат: телебачення, радіомовлення, друковані медіа, онлайн-медіа та платформи загального доступу до відео. Представники цих палат матимуть нагоду спілкуватися з регулятором, виписувати кодекси, давати свої поради, озвучувати пропозиції, контролювати, щоб не було зловживань з боку регулятора.

Головна функція Національної ради – забезпечувати нормальний інформаційний простір, у якому б громадяни мали доступ до перевіреної інформації. Законом передбачено можливість апеляції, причому не лише в судовому порядку, а й розгляду органом співрегулювання. У ході процедури перевірки, ще до винесення санкції, може бути залучено спеціальну експертну комісію. Комісія вивчить питання та озвучить свій висновок, який Національна рада має врахувати при вирішенні чи надати аргументовану відмову.

Головна функція Національної ради – забезпечувати нормальний інформаційний простір, у якому б громадяни мали доступ до перевіреної інформації. Законом передбачено можливість апеляції, причому не лише в судовому порядку, а й розгляду органом співрегулювання. У ході процедури перевірки, ще до винесення санкції, може бути залучено спеціальну експертну комісію. Комісія вивчить питання та озвучить свій висновок, який Національна рада має врахувати при вирішенні чи надати аргументовану відмову.

Рис. 1.3. Особливості та основні положення Закону України «Про медіа» з 1 березня 2023 року

Джерело: сформовано автором на основі [17]

Отже, введення Закону розпочало ґрунтовну реформу в медіа галузі України. Він значно розширює коло суб'єктів, які потрапляють у сферу повноважень медіарегулятора – Національної ради.

Завдяки впровадженню нового закону зареєстровані медіа будуть під гарантованим захистом держави у разі перешкоджання журналістській діяльності. Вони братимуть участь у роботі відповідних палат при Національній раді. Крім того реєстрація може стати додатковою перевагою при проходженні акредитації, якщо кількість місць на захід обмежена, а бажаючих значно більше.

Нововведенням для квоти парламенту щодо членства в Національній раді є те, що політичні групи та фракції не зможуть висувати своїх кандидатів. Це можуть робити професійні об'єднання, громадські організації. Фракції будуть визначатися за допомогою тих чи інших кандидатів. Тобто, кандидатів від провладної фракції не буде. Це одна із вимог ЄС зменшення політизації українських медіа.

Вперше за всю історію незалежної України закон вводить до обов'язків ЗМІ дотримання Кодексу етики українського журналіста. Цей Кодекс забороняє журналістам служити інтересам влади, а не суспільства; обмежує втручання у приватне життя; засуджує будь-які прояви монархії стосовно людей; зобов'язує надати повну та об'єктивну інформацію про події.

Наостанок слід зазначити, що після початку повномасштабної військової агресії з боку росії ведення ЗМІ інформаційної діяльності має додаткові обмеження (рис. 1.5).

Якісне правове регулювання з боку держави в даній сфері не може охопити різноманіття всіх відносин і взаємозв'язків. Прогалини, що існують у законодавстві, можна ліквідувати за допомогою системи професійного регулювання та громадського контролю. Громадський контроль за діяльністю ЗМІ – це одна з форм здійснення народовладдя, інструмент захисту та

забезпечення прав і свобод особистості, що проявляє себе в діяльності окремих індивідів та їх об'єднань.

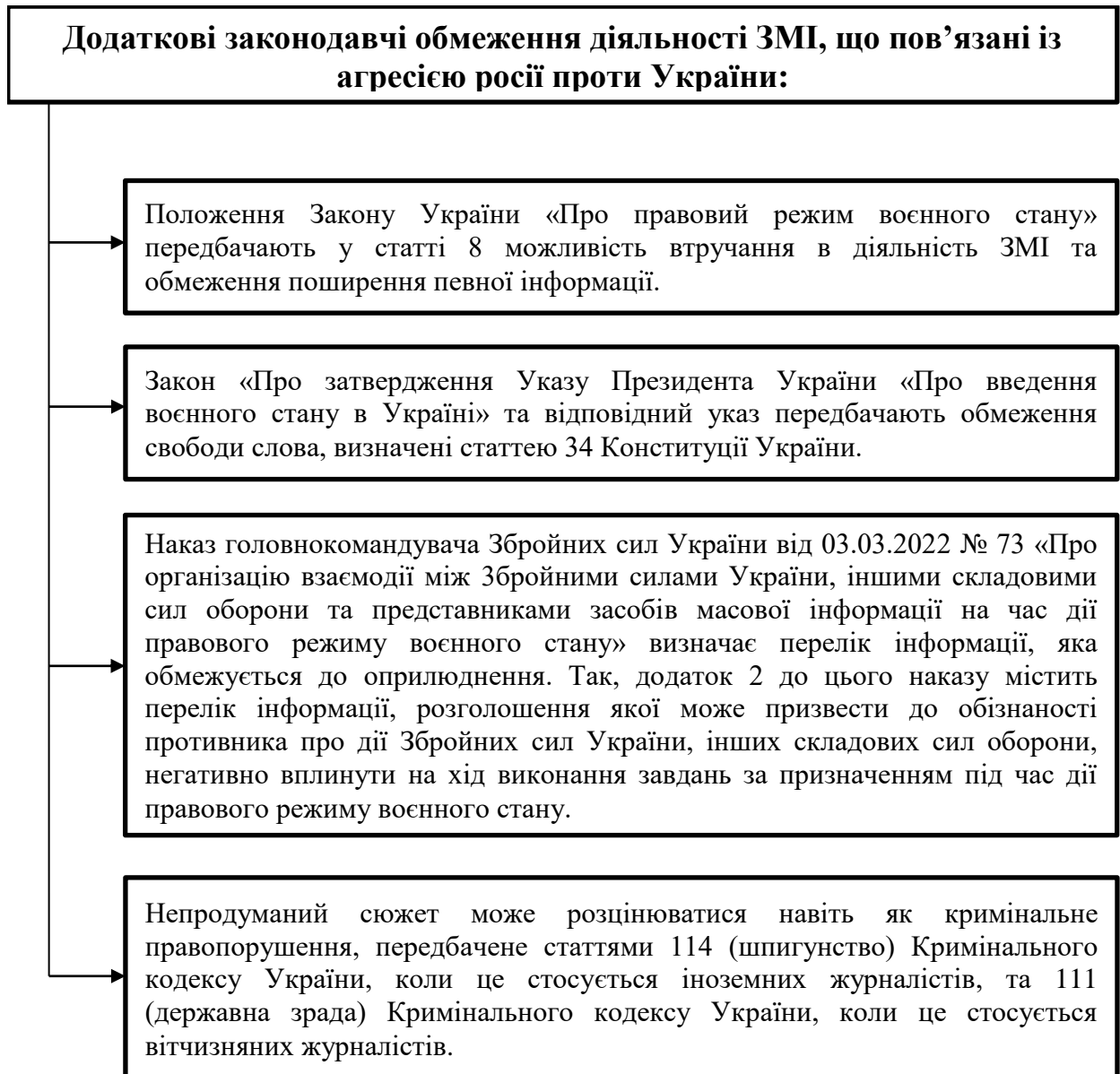

Рис. 1.5. Додаткові законодавчі обмеження діяльності ЗМІ, що пов'язані із агресією росії проти України

Джерело: сформовано автором на основі [6; 43]

Громадський соціальний контроль сприятиме забезпеченню права і свобод особистості, дотримання моральних і правових норм. Використання різних форм контролю дозволить громадянам вказати на існуючі недоліки в

діяльності ЗМІ, а також звернути увагу самих засобів масової інформації на проблеми, які потребують їхнього негайного втручання.

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ МІСЦЯ ТА РОЛІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

2.1. Місце та статус засобів масової інформації в сучасному європейському громадянському суспільстві

Відносини влади та ЗМІ у розвинених демократичних країнах регулюються виключно законами, ці закони гарантують, з одного боку, свободу ЗМІ, з другого – право людини на свободу отримання інформації, свободу висловлювань та самовираження, плюралізм думок у суспільстві, підконтрольність ЗМІ суспільству, їхня відповідальність. Система законів у європейських країнах складалася протягом століть. При цьому основним напрямом розвитку було забезпечення та збереження балансу між свободою ЗМІ та обмеженням останніх в ім'я права на повагу до особистого життя, права кожної людини на свободу вираження своєї думки, збереження плюралізму в суспільстві. У процесі цієї довгої еволюції роль та місце ЗМІ у громадянському суспільстві змінювалися. У даний час ЗМІ виконують функцію як інструменту інформування суспільства, так і засобу контролю з боку суспільства за діяльністю влади. Тому в демократичних країнах влада, як правило, не може безпосередньо керувати ЗМІ та використовувати їх у своїх цілях. Проте держава зберігає певну можливість регулювати та контролювати процеси у ЗМІ. Регулювання та контроль за діяльністю ЗМІ здійснюється через систему законодавства, а також шляхом розробки спеціальних урядових програм сприяння ЗМІ [48].

Європейський суд з прав людини ухвалив, що свобода ЗМІ вимагає особливого захисту, щоб забезпечити їй можливість «грати життєво важливу

роль суспільного стражі» і «поширювати інформацію, що представляє громадський інтерес».

Такі країни, як Австрія, Німеччина, Нідерланди та Франція, мають явно виражену свободу висловлення думок, закріплену письмово у конституціях.

У Великобританії законодавці стверджують, що свобода вираження думок гарантована у їх неписаних конституціях. У Німеччині та Іспанії вважається, що представники преси мають більші, ніж хтось інший, права збирати та поширювати інформацію. У Нідерландах, Швеції, Франції та Німеччині на уряди покладається обов'язок, на додачу до основного ліберального обов'язку утримуватися від втручання, підтримки свободи ЗМІ та плюралізму думок у відповідності із положеннями Конституції (Нідерланди, Швеція) або за участю тлумачення судовими органами (Франція, Німеччина). Найбільш серйозний захист свободи ЗМІ передбачає законодавство Швеції [2; 47; 52].

У конституціях деяких країн (Нідерланди, Іспанія, Швеція) чітко прописані права громадян отримання необхідної інформації, а суди Франції, Німеччини звертаються до положень Конституції задля забезпечення гарантії таких прав. У Нідерландах «урядові органи повинні дотримуватися права громадськості на доступ до інформації» (ст. 110). Конституція Швеції гарантує всім громадянам «в їх відносинах з державною службою... вільне отримання будь-якої інформації чи можливість ознайомитись з іншими думками» [2; 47; 52].

В Австрії федеральному уряду надані всі повноваження що стосуються вирішення питань, пов'язаних із ЗМІ. У Німеччині питання, що стосуються наклепу та втручання у приватне життя, регулюються федеральним законом, а інші питання, пов'язані зі ЗМІ вирішуються на законодавчому рівні земель. У Німеччині вважають, що всі питання щодо преси повинні вирішуватися федеральним урядом, щоб мінімізувати складнощі, що виникають у зв'язку з поділом повноважень. Ця думка в останні роки отримує все більше поширення.

В Австрії, Франції, Німеччині та Іспанії суди можуть оголошувати деякі закони неконституційними і, таким чином, недійсними. Австрія, Франція, Німеччина та Іспанія мають спеціальні конституційні суди. Конституційні суди Австрії та Франції можуть приймати рішення лише за загальними конституційними проблемами; суди Іспанії та Німеччини можуть розглядати також скарги про порушення Конституції.

Окремий закон про друк мають лише Австрія та Швеція. У цих законах містяться основні положення щодо преси (у Швеції цьому закону надано конституційний статус). У той час як у Німеччині існує ціла низка федеральних законів, що зачіпають пресу, кожна адміністративна одиниця має окремий закон про друк, і всі вони сформовані за одним зразком. У Франції діє низка законів про друк. Такі країни, як Нідерланди, Іспанія, Великобританія не мають жодного окремого закону про друк та мало (або взагалі не мають) законів, що застосовуються виключно до преси. У багатьох країнах реформатори в останні роки закликають до кодифікації та удосконалення законів, і у Франції цей процес уже розпочався [2; 47; 52].

Конституції Німеччини та Швеції пропонують заходи конституційного захисту честі та гідності. Конституція Німеччини гарантує захист честі та гідності громадянина. У Швеції такий захист встановлено Законом про свободу преси, котрий є складовою Конституції. Враховуючи важливість, що надається у цих країнах праву ЗМІ поширювати, а громадськості – отримувати інформацію та знайомитися з різними думками, конституційне право на захист репутації не надає жодних переваг сторонам щодо справ про наклеп.

У розвинених демократичних державах використовуються законодавчо затверджені економічні методи регулювання, створені задля формування сприятливих умов для виконання ЗМІ своєї місії щодо громадянського суспільства, забезпечення свободи слова та масової інформації.

Міжнародні правові акти, що стосуються прав людини на інформацію та конкретно ЗМІ (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права – 1966, документи Ради Європи, зокрема, Декларація про засоби масової

інформації та права людини – 1970), проголошують як один з основних принципів функціонування ЗМІ їх незалежність від державного контролю, від різноманітних монополій, і навіть підкреслюють особливу роль фінансових механізмів у забезпеченні цієї незалежності.

У розвинених демократичних країнах досить широко практикується надання податкових, митних та інших пільг для організацій ЗМІ з метою створення сприятливих умов поширення ними суспільно значимої інформації. Так, французьке законодавство передбачає надання цілого ряду

податкових та митних пільг періодичним виданням у тих випадках, якщо вони відповідають наступним вимогам: ці видання мають виходити з певною періодичністю; вони мають бути визнані «суспільно корисними»; вони повинні виділяти для текстів та ілюстрацій рекламного характеру не більше 2/3 своєї площі; вони не повинні розповсюджуватися безкоштовно.

Основні види пільг [2; 47; 52]:

- звільнення від сплати податку на прибуток, що спрямовується на розвиток матеріальної бази;
- звільнення від сплати податку на прибуток, що спрямовується до фондів, призначених для виплати вихідної допомоги у разі звільнення працівників ЗМІ;
- зниження ПДВ (для щоденних газет, регіональних загальнополітичних тижневиків та для національних політичних тижневиків він дорівнює 2%; інші періодичні видання сплачують ПДВ у розмірі 4%);
- звільнення від сплати мит.

Крім того, передбачені знижки та пільгові тарифи:

- знижки (встановлюється певний відсоток знижок) на витрати, пов'язані з професійною діяльністю журналістів;
- знижені на поштові тарифи на поширення періодичних друкованих видань;
- знижки за послуги телефонного зв'язку.

Законодавство розвинених країн передбачає виділення субсидій, тобто. надання коштів із державного бюджету для фінансування цільових видатків.

Наприклад, у Франції надаються субсидії (як правило, річні) деяким щоденним загальнополітичним газетам у тому випадку, якщо вони «не мають достатніх доходів від реклами» (тобто їх доходи від реклами не перевищують встановленої норми); не мають боргів з платежів до бюджету та до фондів соціального страхування тощо.

Практикується також надання субсидій видавництвам, які розповсюджують свою продукцію за кордоном. В цьому випадку видавництва розглядаються як представники національної культури за кордоном і тому користуються підтримкою з боку влади.

У низці країн (Норвегія, Швеція, Фінляндія, Данія) існують державні телерадіокомпанії, а в більшості розвинених демократичних держав – громадські (публічні) телерадіокомпанії (Німеччина, Австрія, Франція та ін.), що одержують фінансову підтримку від держави. Систему державного телерадіомовлення завжди критикують за можливість обмежити надходження інформації з альтернативних джерел. Водночас ця система (разом із громадським телерадіомовленням) має певні переваги [2; 47; 52]:

- вона обслуговує усі верстви населення;
- дає можливість кожному жителю країни отримувати мінімальну інформацію, необхідну для участі у громадському житті, а наявність надходжень від реклами та абонентної плати дозволяє зменшити залежність цих компаній від держави.

Основу фінансування приватних ЗМІ складають доходи від реклами, що робить їх прибутковими та незалежними у фінансовому відношенні. Зміст інформаційних та розважальних програм таких компаній вільний від державного втручання. Однак приватні компанії схильні до впливу іншого роду і, зокрема, необхідності залучати достатню кількість реклами.

Загалом у світовому мовленні простежується тенденція до скорочення частки державного мовлення (до 4-5% в обсягах телеперегляду) та збільшення

частки комерційного мовлення, а також трансформації державного у суспільне мовлення, менш залежне від інститутів влади. У фінансовому плані суспільне мовлення відрізняється тим, що воно використовує різні джерела фінансування.

Фінансування за рахунок компанії повна протилежність фінансуванню за рахунок державного бюджету або за рахунок реклами і має цілу низку переваг, що мають вирішальне значення. По-перше, такі ЗМІ незалежні від політичної волі тих, хто ухвалює рішення про виділення асигнувань із державного бюджету. По-друге, над такими ЗМІ не тяжіють комерційні інтереси, і вони можуть випускати різноманітні якісні програми, вони відповідають високим етичним нормам. Крім того, у розвинених демократичних країнах велика увага приділяється контролю за тим, щоб економічні методи регулювання не використовувалися як знаряддя тиску на ЗМІ. Серйозні заходи економічного протекціонізму передбачені нормами міжнародного права.

Насамкінець слід зазначити, що взаємини мовників із державою будуються на дозвільній основі – мовлення може здійснюватись лише на підставі спеціальної ліцензії. Вона надається на певних умовах, виконання яких суворо контролюється державою. Разом з ліцензією фіксується і список (перелік) частот та каналів, які закріплюються за конкретним мовником.

Ті чи інші обмеження поширення інформації встановлюються безпосередньо у законах та конкретизуються в ліцензійних умовах, а особливості та порядок діяльності ЗМІ можуть бути встановлені безпосередньо у ліцензійних умовах.

У всіх демократичних країнах перед суспільством постає проблема організації ефективного громадського (суспільного) мовлення, яке б задовольняло потреби всіх, навіть найменших за чисельністю груп населення. В останні роки Рада Європи погодилася, що проблему громадського мовлення можна вирішити користуючись послугами комерційних ЗМІ (оплачуючи з

державного бюджету підготовку та розповсюдження відповідні програми по мережах комерційних мовників).

Комерційні ЗМІ діють на підставі ліцензій, як правило, платять за отримання ліцензій, діють відповідно до законів держави та ліцензійних умов, що формуються у момент отримання ліцензії. Далі вони діють вільно, як будь-яка інша комерційна організація, намагаючись бути не тільки самоокупними, а й отримати прибуток від своєї діяльності. Основне джерело їх доходу – продаж ефірного часу під розміщення реклами.

Суспільно-правові ЗМІ (найсильніші вони в Німеччині, Англії, Франції, Італії) мають багато спільного з комерційними, але в той же час їм властиві і деякі особливості. Ці особливості пов'язані, насамперед, зі специфічною функцією цих підприємств. Через них здійснюється суспільне мовлення, яка не може бути реалізоване виключно на комерційній основі. Саме в громадському телебаченні втілюється принцип мовлення, підконтрольного суспільству, незалежного як від влади, так і від будь-яких інших інтересів (насамперед фінансових, а також і від соціальних, професійних та інших). Громадське мовлення має бути організовано так, щоб бути фінансово залежним безпосередньо від самого громадянського суспільства і самим суспільством же і управлятися.

Отже, у всіх розвинених демократичних державах система взаємодії влади та ЗМІ будується на двох основних принципах [2; 47; 52]:

- принцип максимального невторчання державної влади не просто у діяльність ЗМІ, а й у питання регулювання їх діяльності (регулювання здійснюється спеціальними органами, безпосередньо не підконтрольною владі, у тому числі виконавчій);
- принцип колегіальності органів, які здійснюють таке регулювання, причому формування колегіального органу здійснюється так, щоб врахувати інтереси та можливості більшості політичних та соціальних сторін.

Ці принципи об'єднані в ідеологію, за якою в розвинених демократичних країнах всі засоби масової інформації не були інститутом влади, а стали інститутом суспільства. Основна їх мета полягає не в служінні інтересам держави (мається на увазі інтереси влади), а у служінні інтересам громадян. Таку позицію у цих країнах поділяє і сама влада, яка усвідомила необхідність незалежної оцінки її діяльності з боку громадянського суспільства через засоби масової інформації і зрозуміла, що таким чином суттєво підвищується ефективність її управління громадянським суспільством.

2.2. Аналіз взаємодії держави і засобів масової інформації в Україні в умовах розвиненого громадянського суспільства

Незалежні ЗМІ, які мають довіру громадян – важливий інститут сучасного суспільства. Це ключовий механізм здійснення громадського контролю, що сприяє збільшенню прозорості державної влади та боротьбі з корупцією. На словах влада це не заперечує, закликаючи до такого контролю, і іноді реагує на виявлені недоліки. Насправді ж політика влади перешкоджає становленню інституту незалежних медіа.

Проаналізуємо проблеми діяльності ЗМІ в Україні окремо за кожним їх видом.

Аудиторія Інтернету в Україні динамічно зростає. Платформи та соціальні медіа стали для багатьох видавців простим і зрозумілим рішенням зміни формату в періоди кризи, переосмислення ролі соціальних медіа в контексті потреб редакцій. Найбільші видання наголошують на постійне оновлення сайтів, відповідно, інтеграції їх у ресурс з великою кількістю користувачів. Набрал обертів ринок мобільних програм (mobile applications), ключові Інтернет-ЗМІ запустили мобільні додатки для своїх сайтів. Більшість українських онлайн-ЗМІ не приносять їхнім власникам прибуток, оскільки економічна доцільність та прибутковість не завжди є для них ключовим завданням. Доходи он-лайн ЗМІ не є публічними, їх можна оцінити за

щорічними показниками реклами. На сьогодні серед експертів існує думка, що сегментом ринку, що найбільш швидко зростає, є Інтернет-реклама.

Розвиток форумів, можливість залишати коментарі при одночасному зниженні рівня цензури говорить про включення технологій ЗМІ у форму подання інформації громадськості. Цей аспект є важливим у контексті забезпечення національної безпеки держави, оскільки цей підхід в рамках забезпечення та контролю інформаційного потоку дозволяє здійснювати деструктивну діяльність, наслідком чого стає зростання протестного потенціалу суспільства та соціально-політична криза. Фактично ангажовані ЗМІ, на які покладено формування політичного порядку денного, стають посередником між урядами та соціумом. Державні органи через онлайн-ЗМІ впливають на громадську думку, пояснюючи та інтерпретуючи ті чи інші дії з метою виправдання політичного курсу та своїх дій. Зазначені медійні джерела стають платформою для вираження громадської думки та запиту, при цьому ЗМІ як посередник не несуть відповідальності за виконання та реалізацію ні тих, ні інших [56].

Значною проблемою є відсутність адекватної нормативної бази, що регулює процес впровадження цифрового мовлення та визначає стратегічні напрями. З прийняттям Закону України «Про медіа», ще більшою проблемою тепер є надвисокі повноваження, надані Національній Раді України з питань телебачення та радіомовлення. Процес впровадження цифрового мовлення в Україні прискорився після того, як у грудні 2010 р. Національна Рада оголосила ім'я національного провайдера ТОВ «Зеонбуд».

Нижче наведено основні проблеми, з якими стикається Україна у процесі впровадження цифрового мовлення:

- у низці регіонів спостерігається перевищення попиту з боку місцевих та регіональних мовників на вільні місця у мультиплексах. Місцеві мовники постійно критикують непрозорість процесу «міграції у цифру»;

- відсутня політика щодо постачання приймачів, необхідні отримання сигналу соціально-незахищеними верствами населення. Держава демонструє пасивність і прагнення впроваджувати цифрове мовлення за непрозорими схемами, і, відповідно, не здійснює адекватних зусиль щодо соціальної складової процесу переходу на цифру;
- існує загроза монополізації ринку цифрового мовлення, а також ліквідацію значної кількості регіональних каналів.

Сьогодні телебачення, як і попередні роки, залишається найпопулярнішим видом медіа в Україні. Телевізійний сегмент медіаринку є найпривабливішим для рекламодавців, а частка ринку телереклами залишається найбільшою у загальній структурі рекламного медіаринку.

Для українського телеринку тривалий час є характерні такі тенденції [7; 32]:

- зростання кількості нових проектів (талант-шоу, телесеріалів – як власного виробництва, так і придбаних за кордоном, політичних ток-шоу, нішевих/спеціалізованих телеканалів), розвиток мереж соціальних медіа;
- концентрація та інтеграція медіаактивів;
- низький рівень присутності медіагруп з іноземним капіталом;
- зростання політичного та бізнес-тиску на медіа (фактично, весь український телеринок розподілено між впливовими українськими навколополітичними бізнес-групами). Експерти прогнозують, що конкуренція між каналами-лідерами ринку лише посилюватиметься.

Кризи останніх років завадили подальшому розвитку нішевих проектів, сильно вдарили по регіональних телеканалах і вплинули на виразну тенденцію до подальшої комерціалізації українського медіаландшафту. Все це призвело до зниження якості соціальної та політичної журналістики, а також зменшення попиту на аналітичні проекти.

До початку пандемії та війни Українська телеаудиторія демонструвала свою залежність від кіно та телесеріальної продукції. Частка аудиторії деяких серіалів перевищувала 20%, що значно більше за частку будь-якого, навіть найпопулярнішого, політичного ток-шоу. Телебачення України вписується у всесвітню тенденцію переходу від політичних та соціальних дискусій до розважального та інформаційно-розважального форматів, де серіал, реаліті-шоу та талант-шоу відіграють все більш важливу роль.

Діяльність друкованих ЗМІ в контексті впливу держави характеризується тим, що значна частка найбільш популярних та впливових видань перебуває у комунальній та державній власності. Ці видання отримують пряме фінансування з бюджетів різних рівнів, а також непрямі пільги, що створює додаткові переваги та ґрунт для нечесної конкуренції на ринку преси. Непрозорість системи фінансування комунальної та державної преси сприяє залежності редакцій від органів державної влади та місцевого самоврядування та їх посадових осіб. На ринку недержавних загальнонаціональних видань спостерігається концентрація власності, а також посилення контролю за суспільно-політичними виданнями з боку фінансово-політичних акторів.

Існує кілька потужних медіахолдингів, що належать відомим бізнесменам та політикам, які забезпечують інформаційну підтримку їхньому бізнесу та політичним ініціативам. Слід зазначити, що серед загальнонаціональних суспільно-політичних видань майже немає незалежних, орієнтованих на інтереси громадян, натомість ними висвітлюються здебільшого інтереси власників чи контролюючих людей. Протягом останніх років вплив власників медіа на інформаційну політику суттєво зріс, що призвело до конфліктів та відходу низки менеджерів та редакторів із загальнонаціональних видань, а також припинення виходу газет. Наприклад, у 2011 році внаслідок конфлікту в «Газеті по-київськи», незважаючи на підтримку з боку журналістського колективу, під тиском власників редакцію залишили засновники видання, і згодом газета припинила випуск. Залишили

свої пости також редактори великих тижневиків. Внаслідок конфлікту між власником та редактором «Kyiv Post», провідною англomовною газетою України, редактор був тимчасово відсторонений і повернувся до роботи лише після страйку редакційного колективу.

На регіональному рівні цей вплив також є відчутним, але серед місцевих видань більше самостійних газет, які визначають свою редакційну політику відповідно до потреб місцевої аудиторії. Ще одна тенденція властива місцевій приватній пресі – створення медіапідприємства повного циклу, що передбачає наявність власних поліграфічних потужностей та мережі розповсюдження. Також часто ці медіахолдинги, які починалися з видання газет, згодом стали практикувати диверсифікацію медіаносіїв: телебачення, радіо, інтернет-портали, що зробило актуальними останніми роками конвергентні ньюс-руми, які постачали інформацію до всіх підрозділів холдингу.

Протягом тривалого періоду спостерігалася тенденція виходу іноземних медіаінвесторів з українського ринку суспільно-політичних та ділових видань, що було пов'язано як із кризою, так і з політичною нестабільністю.

Загальними проблемами української преси є недостовірні інформація про тиражі, яку вказує більшість видань. Усі спроби створити в Україні Бюро аудиту тиражів наштовхувалися на опір індустрії. Серед видань з тиражів та аудиторії домінують переважно журнали та газети інформаційно-розважальної спрямованості. На сьогодні в Україні існує демонополізована та диверсифікована система друку преси: майже в кожній області є кілька приватних друкарень, а також державні та комунальні поліграфічні підприємства, які відповідають потребам індустрії. Рекламний ринок є непрозорим, але на регіональному рівні мало структурованим. На нього сильно впливає немаркована реклама, так звана джинса, яка, за різними експертними оцінками, становить від 10 до 30% від загальних рекламних надходжень [7].

Якщо редакція хоче мати статус інформаційного видання – для використання його під час направлення інформаційних запитів – і тим самим

отримати підстави для звільнення від відповідальності у разі розгляду поданого проти неї позову з дифамації, то вона може зареєструвати інформаційне агентство, яке може розповсюджувати свою інформацію онлайн – як за гроші (підписка на новини), так і безкоштовно.

Загалом же на основі аналізу процесу розвитку ЗМІ в Україні за роки незалежності та за сучасних умов було виявлено такі негативні тенденції:

- неофіційний контроль над ЗМІ державних влади, офіційний економічний контроль великих підприємств, фінансово-промислових груп та їх власників над ЗМІ;
- штучна підтримка видань органів влади на тлі популярності приватних ЗМІ;
- посилення контролю органів влади над діяльністю недержавних суспільно-політичних ЗМІ за допомогою фінансових, адміністративних та технологічних форм впливу.

Особливого загострення, зокрема в Україні, набуває економічна залежність ЗМІ від засновників, яка суттєво впливає на їх політичні орієнтації:

- обмеження доступу до інформації, спричинене «закритістю» органів влади;
- недостатньо розроблена нормативно-правова основа діяльності ЗМІ;
- відсутність реакції органів влади на критику та ін.

У сукупності це призводить до того, що значна частина суспільно-політичної преси набуває «закритого» від громадянського суспільства характеру, перетворюється на корпоративний, монопольний засіб, що використовується як інструмент в протистоянні інтересів та потреб як органів влади, так і інститутів громадянського суспільства. І ті, й інші сторони можуть пред'явити свої претензії до ЗМІ з приводу відсутності об'єктивності при подачі інформації, заангажованості, порушенні етичних норм, професійної безвідповідальності тощо. Проте саме ЗМІ є найважливішою ланкою у системі реалізації державної інформаційної політики, що дозволяє регулювати

процеси інформаційного впливу у різних сферах життєдіяльності громадянського суспільства та держави.

З іншого боку, з позиції ЗМІ в Україні існує кілька основних способів подання інформації, за допомогою застосування яких владні структури через медіаканали досягають своєї мети та можуть маніпулювати громадянами:

- спотворення реальності;
- відображення фрагмента дійсності, вирваного із контексту;
- інтерпретація реальних подій з погляду певних політичних сил чи груп інтересів;
- передбачення розвитку подій, передбачення загроз;
- замовчування фактів.

При цьому не можна не визнати, що все різноманіття фактів відобразити в рамках репортажу новин дуже важко, та в цьому і не завжди зацікавлені мас-медіа, відповідно політичні події відбираються під певне завдання. Відбір подій здійснюється під впливом інститутів влади, на користь опозиції, на користь медіакратів (власників ЗМІ), у контексті громадської думки.

Згідно з щорічним рейтингом неурядових організації Freedom of the Press про стан свободи ЗМІ у країнах світу, Україна посідає 79-те місце (2022) та знаходиться у категорії «частково вільних ЗМІ». Міжнародні правові та професійні організації стабільно відносять Україну до проблемних країн, посиляючись на обмеження роботи ЗМІ, цензуру та напади на журналістів [68] (рис. 2.1).

У 2016 році наша держава різко підвищила свої позиції у міжнародному рейтингу, що визначає свободу преси, Україна піднялася на 22 рядки і зайняла 107 місце. В організації, що здійснює розрахунок даного індекса зазначили, що це відбулося завдяки тому, що конфлікт в зоні АТО перейшов до менш активної фази. У 2017 році Україна ще трохи піднялася в рейтингу, зайнявши 102 місце, а у 2018 і 2019 посіла відповідно 101 і 102 позицію. У 2020-2021 році показник України ще більше покращився, але, як зазначають експерти, це

сталося не стільки через досягнення успіху Україною, скільки через погіршення ситуації в інших державах [21].

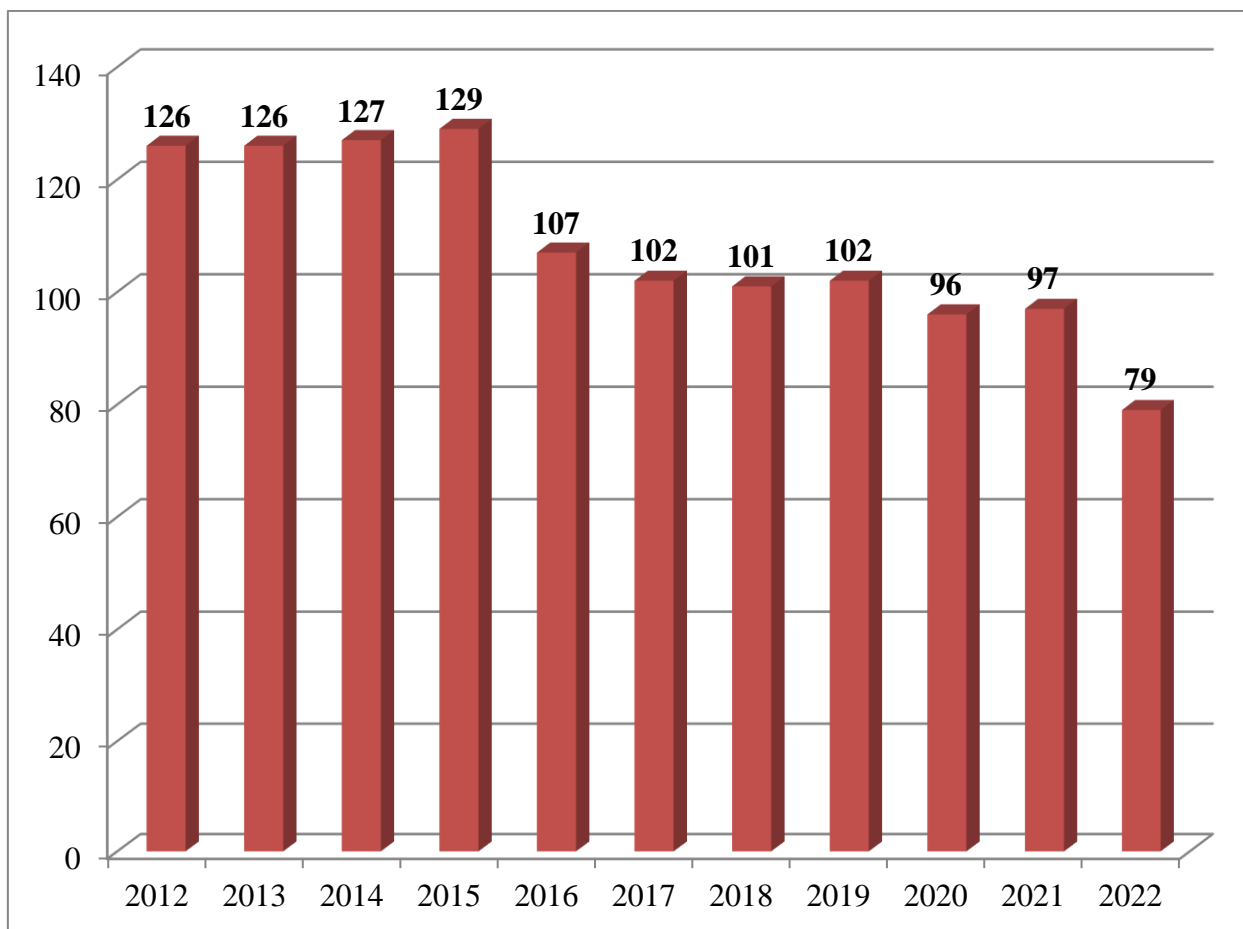

Рис. 2.1. Позиція України у Індексі свободи преси за 2012-2022 роки

Джерело: сформовано автором на основі [21]

Найкращий показник України в рейтингу за час незалежності був у 2022 році – 79 місце. За законодавчим показником Україна опинилася на 26-му місці, а за безпековим – на 179-му (рис. 2.2).

Пошук балансу між стандартами свободи слова та обороною країни – величезна, але не єдина актуальна проблема ЗМІ в Україні. Професійна спільнота опинилася у важкому становищі з початку війни – падіння економіки лише посилює кризу фінансування як незалежних, так і олігархічних медіа. Редакціям, насамперед регіональних ЗМІ, не вистачає ресурсів для евакуації працівників чи забезпечення репортерів засобами захисту для роботи у бойових умовах.

Щодо України і становища та проблем ЗМІ у 2022 році автори описової частини Індексу зазначили:

«Російське вторгнення послабило українську економіку і, як наслідок, ЗМІ втратили багатьох передплатників і рекламодавців. У поєднанні з іншими наслідками війни, такими як матеріальні руйнування, порушення ланцюгів постачання та вимушене вигнання працівників, ця ситуація загрожує виживанню багатьох українських ЗМІ. Кілька сотень ЗМІ були змушені закритися, а інші скоротили свою діяльність і тимчасово відсторонили своїх співробітників без збереження заробітної плати. Місцеві ЗМІ найбільше постраждали від цих викликів»

«Український медіаландшафт різноманітний, але частково залишається під контролем олігархів, які володіють більшістю національних телеканалів. Російське вторгнення мало великий вплив на ЗМІ, порушивши їхню роботу та навіть поставивши під загрозу їхнє економічне виживання. На територіях під контролем Росії — у Криму, анексованому у 2014 році, Донбасі та районах, окупованих російською армією у 2022 році — українські ЗМІ замовчують та часто замінюють кремлівською пропагандою»

Також дослідники відзначили навмисні атаки на представників медіа з боку російської армії, гендерну нерівність у представленні експертів, ослабленість локальних медіа.

Рис. 2.2. Стан та проблеми функціонування ЗМІ в Україні у 2022 році за висновками міжнародних експертів

Джерело: сформовано автором на основі [68]

На основі проведеного аналізу можна визначити наступні шляхи удосконалення взаємодії органів влади та ЗМІ в Україні (рис. 2.3).

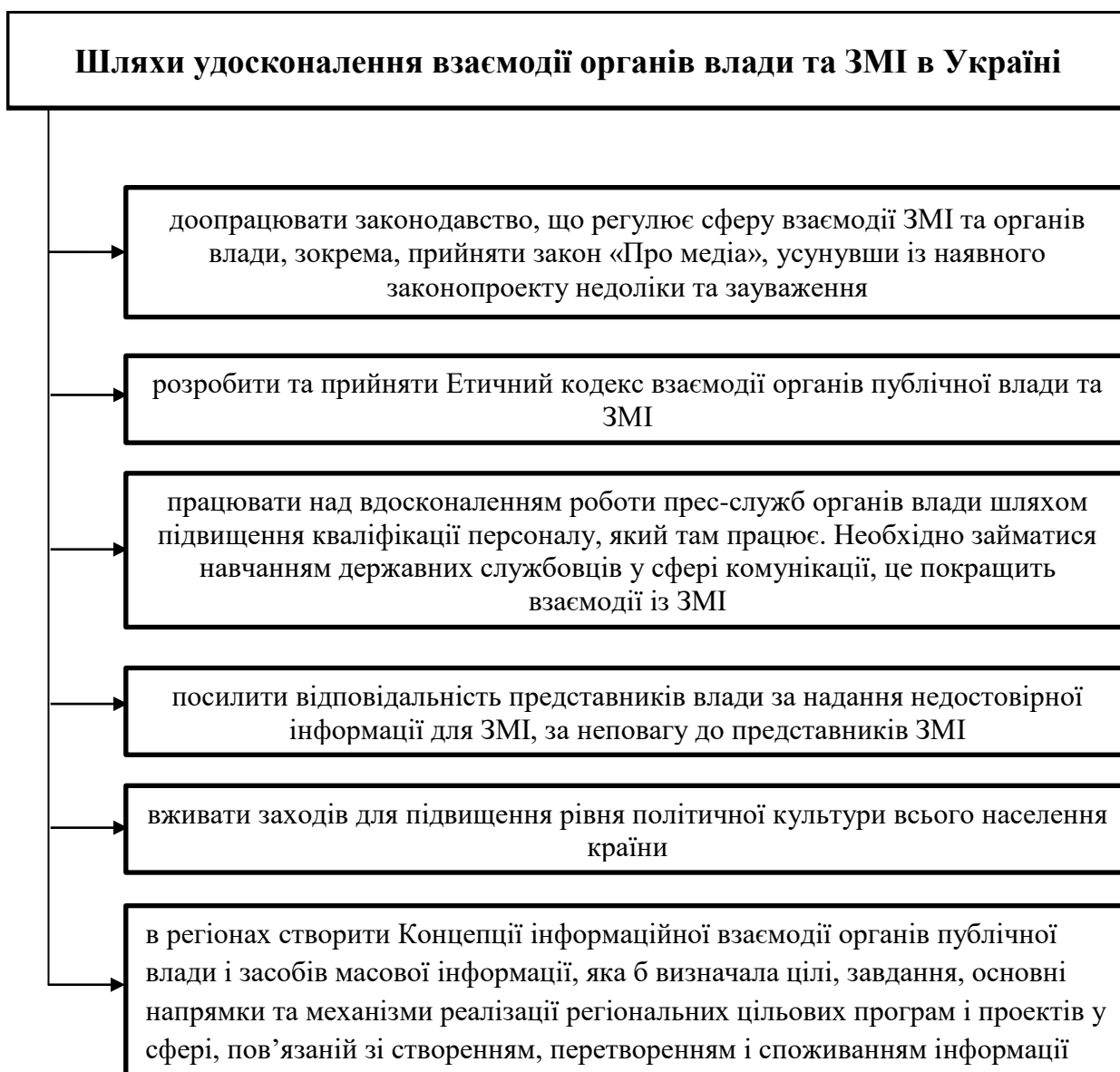

Рис. 2.3. Шляхи удосконалення взаємодії органів влади та ЗМІ в Україні

Джерело: сформовано автором на основі [7; 9; 49; 59; 60]

Наразі українська влада вдається до радикальних заходів – відключення медіа-каналів представників владних структур та олігархів. У квітні 2022 року Концерн радіомовлення, радіозв'язку та телебачення (Концерн РРТ) припинив трансляцію «5 каналу», телеканалів «Прямий» та «Еспресо». Усі три довгий час були медійно близькі до экс президента Петра Порошенка (перші два з них офіційно належали політику до 2021 року) [4].

У липні 2022 року припинили своє існування 10 телеканалів, портал «Segodnya» та журнал «Vogue», власником яких є засновник медіа-холдингу

«Медіа Група Україна», олігарх Рінат Ахметов. Понад 4000 працівників цих ЗМІ було поступово звільнено, а всі ліцензії телеканалів «Україна», «Україна 24», «Футбол 1/2/3», «НЛЮ ТВ», «Індиго ТВ» повернуто компетентним українським органам. Без ліцензій ці підприємства не є органами ЗМІ. Такий хід було спричинено необхідністю дотримання закону про «деолігархізацію», ухваленого у листопаді 2021 року як ініціатива, що спрямована на припинення впливу дуже багатих бізнесменів на політичне життя країни та передбачає створення реєстру українських олігархів. Серед критеріїв, що враховувалися при складанні списку, згадувалася участь у політичному житті та вплив на низку медіа-установ [44].

На нашу думку, на даному етапі державі слід чітко розмежовувати поняття «незалежна думка» та «думка не угідна владі». Адже політика «видавлювання» незалежних ЗМІ є деструктивною для громадянського суспільства та бізнесу, а в середньостроковій перспективі небезпечна і для керівництва країни. Вона загрожує нерозумінням настроїв громадян.

РОЗДІЛ III. ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ

3.1. Сучасний стан і проблеми доступу до інформації як важливого фактора розвитку демократії та правової держави в Україні

Право на інформацію є одним із нових прав людини і громадянина, воно з'явилося лише у післявоєнний період у країнах Західної Європи, США та деяких інших державах. Щоправда, як приклад європейської країни, де це право вперше виникло ще 1766 р., наводять Швецію, але наступні два століття жодна держава цього прикладу не наслідувала. У сучасному розумінні декларація про інформацію (і його складова – право на доступ до інформації)

була сформульована західними філософами та політологами, які пояснювали його необхідність наступними обставинами [2].

По-перше, право на вільний пошук, отримання та поширення інформації є складовою права на свободу вираження поглядів – одного з основних невід'ємних прав людини, згідно з Загальною декларацією прав людини Організації Об'єднаних Націй та прийнятими після неї відповідними міжнародними угодами. Свобода вираження думок була б порожнім словом без гарантії вільного потоку та обміну інформацією та ідеями без втручання з боку державної влади та незалежно від державних кордонів.

По-друге, право на інформацію впливає зі священного у будь-якій демократичній державі права на вільні вибори. Своє основне демократичне право громадяни реалізують раз на два-три роки шляхом голосування, після чого обрані представники народу управляють справами держави. Для того щоб виборче право здійснювалося дійсно вільно, усвідомлено та демократично, у громадянина до голосування має сформуватися певний кругозір, який допомагає вибрати потрібного саме йому та суспільству загалом кандидата. Для усвідомленості свого вибору виборець потребує достовірної інформації про кандидатів, скажімо, про результати їхньої колишньої роботи в інституті держави. Право на інформацію та свобода інформаційного обміну виступають головними гарантами реалізації права громадян на участь в управлінні суспільними справами, принципу народовладдя.

Третій аргумент пов'язаний з наступним висновком. Вважають, що засекреченість роботи органів влади, порядку прийняття тих чи інших рішень викликає підозрілість людей щодо державних органів та чиновників усіх рівнів, порушує важливий у суспільстві принцип публічності влади. Недовіра громадян ускладнює реалізацію владних рішень, позбавляє державу можливості розраховувати на свідомість людей. Отже, на користь самих органів влади бути максимально відкритими для суспільства.

Четвертий аргумент полягає в тому, що переважна частина інформації, до якої потрібне право на доступ, тобто інформація, зібрана та створена

різними державними органами, починаючи з органів реєстрації народження, шлюбу та закінчуючи національними службами безпеки, – державна. Такі відомості не просто зроблені цими органами, вони створені ними за власний кошт платників податків. Державні установи не займаються інформаційним чи іншим бізнесом, лише витрачають гроші, одержувані з бюджету, який, як відомо, формується переважно за рахунок коштів платників податків. Отже, інформація не належить архіву міністерства, вона належить усім. І вони не мають права цю інформацію приватизувати, присвоювати, продавати, обмінювати тощо. Отже, якщо в результаті за збір та створення інформації платять громадяни, то вони мають право знати, на що витрачено їхні гроші. Право на інформацію, таким чином, необхідно для демократичного процесу, для реалізації програми самоврядування суспільства.

Відправною точкою сучасного ставлення до питань права на інформацію повсюдно вважається прийняття Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 1946 р. резолюція № 59 (I). У цьому документі сказано, що «Свобода інформації є основним правом людини і є критерієм всіх видів свободи, захисту яких Об'єднані Нації себе присвятили». Під свободою інформації в даній та в наступних резолюціях вищий орган ООН розумів зовсім не обов'язок державних органів надавати інформацію громадянам, але «право повсюдно та безперешкодно передавати та опубліковувати інформаційні відомості» в ім'я миру та світового прогресу, тобто свободу ЗМІ. Основним же принципом свободи інформації з погляду названої резолюції «є моральний обов'язок прагнути виявлення об'єктивних фактів і поширення інформації без злісних намірів» [2].

Міжнародно-правові акти підтверджують значення та важливість права на свободу слова та доступу до інформації. Наприклад, ст. 19 Загальної декларації прав людини [16], ст. 19 Міжнародного пакту про суспільні та політичні права [40], а також ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [29] містять твердження про те, що кожен має право на гарантовану та забезпечувану державою свободу слова, доступу до

інформації, можливість бути як суб'єктом, так і об'єктом у інформаційному процесі.

Так, з точки зору забезпечення умов для вільного розповсюдження інформації Великобританія має особливу роль серед розвинених демократичних держав. У цій країні немає закону про свободу інформації, а прийняття рішень урядом приховано завісою таємності [2].

У Франції закон надає право кожному мати доступ до державних документів. Цей же закон визначає вісім умов, що забороняють доступ до подібної інформації. Рішення державного органу про відмову надати інформацію може бути оскарженим у суді, і преса користується цим вкрай рідко [2].

У Німеччині права доступу до урядової інформації визначаються земельними законами. Федеральні та земельні уряди мають право відмовити ЗМІ у надання інформації лише в тому випадку, якщо її оприлюднення може перешкодити судочинству; якщо буде порушено норми секретності; якщо надана інформація може завдати шкоди інтересам суспільства чи громадян; якщо обсяг необхідної інформації надмірно великий [2].

У низці інших європейських країн доступ журналістів до урядової інформації регулюється законами, багато в чому схожими із законами Франції та Німеччини.

Гострою є проблема інформаційної відкритості в Україні. Доступ ЗМІ до інформації стає дедалі більш ускладненим. Положення Закону України «Про інформацію» у частині права на отримання інформації та санкцій за відмову в ній практично не працюють. ЗМІ, виконуючи інформаційну функцію, є при цьому засобом інформування суспільства, і каналом висловлювання громадської думки; інструментом соціального контролю за владою та державою. Тому право на інформацію та доступ до неї мають життєво важливу цінність не лише для журналістів. Однак численні факти доводять, що між правом на інформацію та реальним доступом до неї присутня все більш зростаюча дистанція. Приховування інформації у найвитонченіших формах і

під різними приводами стало звичайним явищем для всіх гілок влади, органів управління, чиновників, господарських суб'єктів, фінансових структур, деяких громадських об'єднань.

З 1995 р., згідно з Указом Президента, в Україні існує вертикаль прес-центрів, які мають координувати з Прес-службою Президента України підготовку матеріалів, які передаються засобами масової інформації. Однак, прес-служби замість того, щоб допомагати журналістам в отриманні інформації, є своєрідними фільтрами, що обмежують потоки інформації. Ще один пункт, за яким порушуються права журналістів у Україні, є порядок акредитації у державних органах. Причому ігноруються стаття 3 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», яка запроваджує реєструючий, а не дозвільний порядок акредитації. Таким чином, досить гострою залишається в Україні ситуація з такою важливою складовою свободи слова, як доступ журналістів до інформації [41, с. 206].

Розповсюдженню принципу свободи слова в Україні сприяє Незалежна медіапрофспілка України (НМПУ), яка налічує у своїх лавах понад 1100 журналістів з усієї країни. Це перша всеукраїнська профспілка працівників медіа-сфери, створена у 2002 році. НМПУ єдина профспілка України, яка є членом Міжнародної федерації журналістів (IFJ). Її члени вважають, що сновним елементом гарантій свободи масової інформації в Україні на сьогодні є не розвиток громадянського суспільства, як у країнах Європи, а заборона державної цензури. Тому утиск свободи масової інформації у вітчизняному просторі, за відсутності органів цензури, проявляється у формі самоцензури. Крім того, економічні умови функціонування ЗМІ в Україні не дозволяють більшості соціально-значущих масово-інформаційних проєктів існувати без державної підтримки, що призводить до фінансової залежності ЗМІ від держави, незважаючи на їх недержавний статус (більшість вітчизняних медіа-каналів належить політикам та олігархам) [15].

Подолання цього двозначного становища має досягатися за рахунок:

- а) розробки чітких та справедливих правил надання держпідтримки;
- б) заміни компетенції чиновників процедурами відкритих конкурсів за участю громадськості;
- в) економічної транспарентності ЗМІ, які отримують державне фінансування.

У 2019 р. в Україні відбулися президентські та парламентські вибори. За даними ОБСЄ, приватні ЗМІ продемонстрували явну упередженість стосовно певних кандидатів – як на президентських, так і на парламентських виборах [5].

Однак, у сучасних умовах без покладання на засоби масової інформації певних обов'язків щодо висвітлення передвиборчих кампаній неможливе і проведення вільних виборів. Однак при цьому редакції повинні мати правові гарантії, які захищають їх при виконанні свого громадського обов'язку від судових переслідувань у разі конфліктів щодо змісту обов'язкових для поширення передвиборних матеріалів. Для дотримання балансу інтересів держави та журналістів у сфері державної таємниці необхідно виключити її розголошення із закріпленого в законі переліку зловживань свободою масової інформації, поклавши відповідну відповідальність виключно на осіб, яким вона була довірена по службі чи роботі, уточнивши при цьому окремі випадки, коли і журналіст має відповідати за таке розголошення, що є сьогодні особливо актуальним за умов воєнного стану в Україні. Повсюдна підміна громадянської відповідальності журналістів, яка існує у нашій державі, відповідальністю перед державною владою, призводить до відриву засобів масової інформації та журналістів від громадянського суспільства. Щоб подолати цю негативну тенденцію, необхідно розвивати ринок засобів масової інформації та практику професійного саморегулювання в середовищі журналістів.

Чинниками, що сприяють забезпеченню інформаційного плюралізму та ідеологічного розмаїття ЗМІ, а зрештою і більшої свободи масової інформації є:

- дотримання редакційної незалежності журналістських колективів;
- забезпечення рівноправного доступу політичної опозиції до громадських та державних ЗМІ;
- виключення держави з учасників ринкових відносин у сфері засобів масової інформації;
- обмеження концентрації ЗМІ.

Прийняття нового закону «Про медіа» спричинило низку обговорень, критики та було сприйнято представниками ЗМІ як обмеження свободи слова та перехід медіа під жорсткий контроль держави. Експерти вважають, що сьогодні не варто віддавати функцію регулятора державі. Це може призвести до тоталітаризму і повного контролю, цензури. Єдиною альтернативою жорсткому регулюванню може і має бути саморегулювання. Однак воно в Україні зіштовхується з певними викликами. Саморегулювання все ще не стало необхідною умовою і вимогою для роботи журналіста. Про цей феномен мало знають, але майже не розуміють його і дуже часто вважають за додаткове обмеження.

Насамкінець слід зазначити, що з початком воєнної агресії росії проти України, проблема, що існувала у державі щодо доступу до інформації ще більше ускладнилась, тому зобов'язання сприяти плюралізму ЗМІ є основною вимогою до урядів. Законодавче, матеріальне та економічне середовище, в якому діють ЗМІ, має бути оптимальним для забезпечення свободи і плюралізму.

З іншого боку більшість українських журналістів вважають, що свобода слова в Україні зберігається навіть за умов воєнного стану. Такими є результати соціологічного дослідження проблем свободи слова та журналістської діяльності у воєнний час, яке було представлено у Києві у Всесвітній день свободи преси 3 травня 2023 року. В опитуванні взяли участь 165 журналістів із різних регіонів України. Його провів Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із Правозахисним центром ЗМІНА [51].

Зокрема, журналісти оцінюють свободу слова в Україні у 2023 році у 6,4 бали за шкалою від 1 до 10, де 1 дуже погано, 10 дуже добре. При цьому після 24 лютого 2022 р. значна частина опитаних працівників ЗМІ зіткнулася з порушеннями права на свободу слова та інформації у своїй діяльності. Найчастіше журналісти згадували про відмову посадових осіб надати соціально значиму інформацію (51% респондентів), цензуру підготовлених матеріалів або заборону публікації певної інформації (22%) та відмову в акредитації (17%). Журналісти, які визнали наявність цензури, найчастіше заявляли, що її здійснюють різні державні чи місцеві органи влади, а також власники ЗМІ. Самоцензура журналістів посідає третє місце. Крім того, 62% опитаних журналістів вважають формою цензури об'єднаний телемарафон новин, який стартував на початку повномасштабного вторгнення. Дві третини респондентів також вважають, що єдиний телемарафон новин слід припинити і всі мовники можуть розпочати мовлення самостійно. Деякі респонденти кажуть: єдиний телемарафон новин повинен зберегтися хоча б до кінця активної фази війни. При цьому майже всі з них вважають, що його необхідно доопрацьовувати та покращувати якість контенту. «Цензура найчастіше вводилася державою з поясненням того, що ми перебуваємо в стані війни (57%), що це на користь країни (44%), а також що така позиція непопулярна в суспільстві (29%)». проте, більшість респондентів не вважають військову цензуру критично важливою для свободи слова. При цьому 40% опитаних журналістів вірять у необхідність обмеження цензури, а третина виступає проти. 44% респондентів вважають, що в Україні є теми, про які не можна ні писати, ні говорити (для порівняння: у 2019 році такої думки дотримувалася чверть респондентів) [51].

3.2. Вплив глобалізації на підвищення ролі засобів масової інформації у взаємодії суб'єктів держави і громадянського суспільства та забезпеченні демократії

Глобалізація характеризується як процес інтеграції економічних та політичних систем різних країн у єдину складно влаштовану та організовану систему. Жодна сучасна держава не може обійтися без нарощування темпів інтеграції з іншими країнами в економічній, політичній та культурній сферах життєдіяльності. Прагнення держав до економічного розвитку сприяє розширенню масштабів глобалізації.

З одного боку, ЗМІ сприяють глобалізації та прискорюють цей процес, формуючи та моделюючи картину світу. З іншого боку, сучасні ЗМІ відчутно відчувають на собі вплив процесу глобалізації. Характеризуючи сучасний стан медіа, вчені називають процес глобалізації одним із головних у сфері обміну інформації [1]. Інформаційна глобалізація характеризується зростаючим обсягом інформації та новими технологічними можливостями її створення та розповсюдження. Це проявляється насамперед у збільшенні загальної кількості ЗМІ, що дозволяє привернути до них увагу більшої аудиторії. Інтенсивний розвиток комп'ютерних технологій, процеси конвергенції та диджиталізації (оцифрування інформації) дозволяють залучати молоду аудиторію. Для сучасних ЗМІ завдяки активному розвитку інформаційних технологій характерна така особливість, як крос-медійність. Це можливість поширювати контент з різних медіаплатформ. У зв'язку з процесом конвергенції необхідно говорити про зміну характеру поширення контенту та зміну інфраструктури сучасних медіа. Основною його ідеєю є об'єднання всіх можливих на сьогодні форматів медіа-продукту: онлайн, друкованого, мобільного та мовного.

У зв'язку з процесом глобалізації та пов'язаною з ним конвергенцією можна також говорити про появу сьогодні онлайн-журналістики, яка поєднує в собі елементи медіаконвергенції, що має властивість інтерактивності, що складається з інформаційних одиниць різних жанрів. Це дозволяє говорити про формування якісно нових та ефективніших способів поширення інформації. Все це стало можливим завдяки процесу глобалізації та переходу до інформаційного суспільства.

Таким чином ЗМІ за умов глобалізації є найважливішим інструментом досягнення цілей у рамках реалізації політики «м'якої сили». ЗМІ виступають інструментом формування громадської думки шляхом опрацювання інформаційного ресурсу держав та створення таким чином позитивного іміджу власної держави. Також сьогодні ЗМІ здатні впливати на перспективу зміни збройних зіткнень, що виразно прослідковується на основі подій в Україні. Можна побачити, що в рамках формування внутрішньополітичного порядку відбувається трансформація ЗМІ та спектра можливостей публічної дипломатії та набуття ними специфіки «напівжорстких» заходів та способів впливу. У даному контексті ЗМІ здатні підірвати політичний інвестиційний, культурно-світоглядний імідж супротивника, тому гібридна природа ЗМІ є викликом для багатьох країн.

Сьогодні ЗМІ, попри свій обов'язок відображати громадську думку, створюють її. Вони є каналом, який здатний впливати на політичні та культурні пріоритети, впливати на менталітет, цінності. У той самий час саме суспільство здатне впливати на систему ЗМІ. Ніклас Луман зазначає: «Засоби масової комунікації є не що інше, як медіум самоопису суспільства, тобто засіб, за допомогою якого суспільство «дивиться» на самого себе, засіб, з яким за універсальністю та широтою погляду може змагатися хіба що «соціальна система науки» [20].

У сучасній практиці відносин у медійному просторі глобалізація в Україні здійснюється здебільшого на основі західних цінностей прав людини та основних свобод. Цьому сприяють такі міжнародні організації як Європейський Союз, Рада Європи та ОБСЄ, які виступають переважно як правозахисні. Причому, для європейських країн СНД основним інструментом західного впливу на систему правового регулювання журналістики та забезпечення свободи масової інформації виступає Рада Європи, а для інших – ОБСЄ.

Зміни, що відбуваються під впливом міжнародних організацій, у системі ЗМІ України загалом ведуть до зміцнення моделі незалежної журналістики.

Перероджується концепція свободи масової інформації, створюється суспільне телебачення та радіо на базі державних телерадіоорганізацій, відбуваються інші зміни.

Процеси суспільної інтеграції в умовах створення загальнонаціональних інформаційних організацій та глобальних об'єднань надають, на нашу думку, широкі можливості для діяльності недержавних ЗМІ. Сучасні процеси глобалізації відкривають широкі можливості в інформаційному просторі для суспільної дискусії та плюралізму думок. В той же час недержавні ЗМІ кожної країни, що входять до глобального інформаційного простору, піддаються загрозі. Так, британський політолог і вчений Д. Кін у своїй роботі «Масмедіа та демократія» зводить їх до трьох ключових проблем функціонування суспільних (недержавних) ЗМІ у світі: психологічні зміни, скорочення податкових надходжень (як наслідок – вимушена комерціалізація суспільних ЗМІ, що тягне за собою лобювання інтересів певних осіб або груп осіб), проблема легітимності (громадські ЗМІ втрачають довіру суспільства через неможливість задовольнити інтереси різних категорій громадян та захистити їх права) [28, с. 102].

Зв'язуючи перераховані вище аспекти з відсутністю чи недосконалістю правового забезпечення таких ЗМІ, недостатньою кількістю у законодавстві певних гарантій та заохочень поряд з іншими видами ЗМІ, лояльних умов оподаткування, вважаємо, що роль держави полягає у створенні сприятливих умов для функціонування недержавних ЗМІ та невторчання у їхню інформаційну політику.

Так, ст. 10 Європейської конвенції про транскордонне телебачення тільки декларує загальні стандарти функціонування недержавних ЗМІ, залишаючи ухвалення основних регулятивних законодавчих актів в компетенції держав [13].

Щодо юридичного забезпечення діяльності недержавних ЗМІ на рівні високих світових стандартів, правового супроводу змін у національному інформаційному просторі пов'язаних із демократизацією інститутів

громадянського суспільства слід звертатися до теорії «відкритого суспільства», запропонованої К. Поппером. Відкрите суспільство є спільністю громадян, яке базується на визнанні відсутності монополії на істину та відповідно пропагує поліпольність поглядів та інтересів, які повинні захищати права та свободи громадян. Основними рисами, що характеризують відкрите суспільство, на думку К. Поппера, є верховенство права, влада обрана демократичним шляхом, інститути громадянського суспільства, зокрема ЗМІ, захист прав меншин [54, с. 340].

Таким чином, К. Поппер визначає відкрите суспільство як окремий вид демократії, який характеризується плюралізмом в економічній, політичній, соціально-суспільній сферах та існує з урахуванням правової держави. Для суб'єктів відкритого суспільства властиві активна громадянська позиція, раціонально-критичне мислення, можливість свідомо впливати та брати участь за допомогою недержавних ЗМІ у правотворчих, державних та суспільно-інтеграційних процесах.

Міжнародна практика закріплення місця та статусу засобів масової інформації в сучасному європейському громадянському суспільстві простежується у Декларації про засоби масової інформації та прав людини, прийнятій резолюцією № 428 Консультативної Асамблеї Ради Європи від 23.01.1970 р., де визначено, що громадські ЗМІ, в рамках спільних підходів до їх діяльності повинні виконувати такі функції:

- 1) служити орієнтиром для суспільства і фактором соціального згуртування, а також інтеграції всіх індивідуумів, груп та громад;
- 2) бути трибуною публічної дискусії, в рамках якої міг би висловлюватися як можна ширший спектр думок та точок зору;
- 3) поширювати неупереджені та незалежні інформаційні повідомлення та коментарі;
- 4) розвивати плюралізм, новаторство та різноманітність програм, що відповідають етичним нормам та мають високу якість, не нехтуючи цілями якості заради інтересів ринку [1].

Іншими словами, у Європі дотримуються думки про те, що закони про ЗМІ мають, насамперед, зосереджуватися на гарантіях та умовах, які забезпечують здійснення діяльності засобів масової інформації відповідно до основних свобод та без обмежень їх незалежності. При цьому регулювання ринків ЗМІ також має бути підкорено інтересам громадян і особливо підтримувати право на свободу вираження поглядів та доступу громадян до інформації, забезпечуючи економічну стійкість ЗМІ.

В умовах вітчизняних реалій ЗМІ покликані виконувати не тільки і не стільки культурно-освітню функцію, як у країнах ЄС, скільки вирішувати соціально-політичні завдання, щоб суспільство мало можливість вільно та незалежно від державного впливу обговорювати відповідні проблеми. У сфері телерадіомовлення як позитивний чинник розвитку свободи масової інформації може також виступати ліцензування частот. Для цього необхідно передати процедуру ліцензування до рук незалежних від органів влади громадських чи державно-громадських структур.

Сьогодні гарантії свободи масової інформації лежать не лише у політико-правовій галузі, а й у сфері технологій країн. Саме існування відкритих телекомунікаційних мереж створює нову інформаційну, зокрема і масово-інформаційну реальність. У міру поширення нових технологій позбавляється сенсу здійснення низки обмежень свободи масової інформації у традиційних ЗМІ. Йдеться насамперед про обмеження, в яких відсутні важливі характеристики відповідності меті та інтересам демократії. Такі обмеження не будуть схвалені та сприйняті на міжнародному рівні, що означатиме неможливість використання інструментів міжнародних угод – найбільш ефективного засобу обмеження такого транснаціонального явища, як Інтернет.

Також слід коротко зупинитися на ролі соціальних мереж у розвитку можливостей доступу до інформації та вираження думок громадянського суспільства. Найпопулярнішими соціальними мережами є чотири: Facebook, Messenger, WhatsApp та Instagram. Разом із YouTube, що належить Google, це п'ятірка провідних соціальних мереж світу. Науковці розглядають платформи

соціальних мереж як вираження лібералізації духу Інтернету: інструменти для розширення прав та можливостей громадян, створення економічних можливостей, збільшення свободи вираження поглядів, поширення ліберальних ідей та надання альтернативної комунікаційної платформи для дисидентів. Цукерберг заявив: «У багатьох відносинах Facebook більше схожий на уряд, ніж на традиційну компанію», а Джаред Коен та Ерік Шмідт із Google написали про революційні наслідки Інтернету для політики. Вони передбачали, що уряди «захоплять зненацька, коли велика кількість їхніх громадян, озброєних практично нічим, крім мобільних телефонів, візьмуть участь у міні-повстаннях, які кидають виклик їхній владі» [80]

Платформи соціальних мереж здатні зміцнювати демократію, відбиваючи думку громадян. Соціальні мережі можуть допомогти розширити свободу та змінити політичні погляди людей, знайомлячи їх з іншими думками. На початку тисячоліття платформам соціальних мереж приписували перехід влади від авторитарних режимів до звичайних людей, які прагнуть свободи та соціальної справедливості. Соціальні мережі можуть використовуватися для підтримки чинних політиків усередині країни або для допомоги зовнішнім авторитарним силам у розповсюдженні пропаганди та підриві демократичної передачі влади через вибори в інших країнах. Їх також використовують популісти, які кидають фундаментальний виклик неоліберальній ідеології, поширюючи брехню та викликаючи обурення, яке впливає на судження виборців та підживлює партійну приналежність.

Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що за умов глобалізації та євроінтеграційної спрямованості політики України, основним завданням взаємодії держави, ЗМІ та громадянського суспільства є додержання принципів демократії та її розвиток. Громадянське суспільство та засоби масової інформації відіграють ключову роль у просуванні та зміцненні демократії у суспільстві. Їхні колективні зусилля сприяють розвитку поінформованих громадян, відкритому суспільному дискурсу, а також підвищенню прозорості та підзвітності влади. Напрями зміцнення

демократичних цінностей та принципів на основі взаємодії громадянського суспільства та засобів масової інформації наступні:

1. Сприяння активній участі громадян. Громадянське суспільство надає людям платформу для об'єднання, організації та активної участі у демократичних процесах. Через масові рухи, неурядові організації та правозахисні групи за допомогою ЗМІ громадянське суспільство дає громадянам можливість висловлювати свою думку, висловлювати свої побоювання та робити свій внесок у розробку державної політики. Сприяючи участі громадян, громадянське суспільство та ЗМІ дають людям можливість брати активну участь у формуванні своїх спільнот, виховуючи почуття власності та відповідальності стосовно демократії.

2. Захист прав людини та соціальної справедливості. Громадянське суспільство та ЗМІ часто виступають у ролі спостерігачів, контролюючи та притягуючи уряди до відповідальності за свої дії. Вони виступають як захисники прав людини, виступаючи за справедливість, рівність і верховенство закону. Працюючи над захистом індивідуальних свобод та просуванням соціальної справедливості, громадянське суспільство і ЗМІ допомагають запобігти зловживанню владою та забезпечити дотримання демократичних принципів. Вони підвищують поінформованість про соціальні проблеми, мобілізують громадську підтримку та чинять тиск на політиків, щоб вони розглянули скарги та провели необхідні реформи.

3. Забезпечення вільних та незалежних ЗМІ. Незалежні ЗМІ відіграють життєво важливу роль у демократичних країнах, виступаючи як спостерігач, надаючи об'єктивну інформацію та сприяючи громадським дебатам. Засоби масової інформації, вільні від державного контролю або неправомірного впливу, можуть проводити розслідування та висвітлювати питання, що становлять суспільний інтерес, не побоюючись відплати. Поширюючи різні точки зору, перевіряючи інформацію та викриваючи корупцію і правопорушення, засоби масової інформації діють як стримуючий фактор влади. Вони забезпечують підзвітність державних чиновників, виявляють

соціальні проблеми та дозволяють громадянам приймати обґрунтовані рішення.

4. Сприяння відкритому публічному дискурсу. І громадянське суспільство, і засоби масової інформації сприяють відкритому публічному дискурсу, створюючи простір для різних думок, ідей та точок зору. Громадянські суспільства організовують громадські форуми, дебати та консультації, дозволяючи громадянам брати участь у змістовних дискусіях щодо ключових соціальних проблем. Медіа-платформи надають окремим особам та групам простір для вираження поглядів, обміну інформацією та участі у діалозі. Заохочуючи діалог та сприяючи обміну ідеями, громадянське суспільство та засоби масової інформації сприяють розвитку інклюзивної та заснованої на широкій участі демократії.

5. Зміцнення прозорості та підзвітності. Громадянське суспільство та засоби масової інформації відіграють вирішальну роль, вимагаючи прозорості та підзвітності від влади. За допомогою журналістських розслідувань, ініціатив громадянського суспільства та судових процесів, які становлять суспільний інтерес, вони викривають корупцію, посадові злочини та зловживання владою. Проливаючи світло на ці проблеми, вони наполягають на інституційних реформах, підвищенні прозорості управління та посиленні механізмів притягнення до відповідальності державних чиновників. Це сприяє розвитку культури чесності, довіри та відповідального управління, необхідної для функціонування здорової демократії.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі сформовано ряд теоретичних, методичних і практичних положень щодо підвищення ролі ЗМІ у взаємодії суб'єктів держави і громадянського суспільства. Основні результати дослідження знайшли відображення у висновках і пропозиціях в контексті визначених у роботі мети і завдань.

1. Виділено функції недержавних ЗМІ та запропоновано їх класифікацію виходячи з правового розуміння інститутів громадянського суспільства: інформаційна функція, освітня функція; мобілізаційна функція; правотворча функція; інноваційна функція; функція ініціювання позитивних змін; функція правової соціалізації, функція суспільної оцінки та контролю; функція соціального захисту; управлінська функція; функція актуалізації.

2. Визначено, що для того, щоб збалансувати свободу вираження поглядів, демократію та права людини, а також національну безпеку, засоби масової інформації та громадянське суспільство не можуть бути просто залишені у вільній взаємодії ринкових сил, їм необхідна помірна участь держави та набір правових та адміністративних правил управління засобами масової інформації, етичні кодекси. Взаємини між урядами, ЗМІ та громадянським суспільством повинні визначатися справедливим чином та бути відкритими для незалежного судового розгляду. Різні суб'єкти громадянського суспільства повинні мати вільний доступ до інформації та безперешкодні можливості для самовираження.

3. Досліджено, що найважливішим чинником у розвитку особливостей системи правового регулювання ЗМІ в Україні є зовнішнє середовище та, насамперед, загальноєвропейські та інші міжнародні організації, які вимагають гармонізації законодавства та правозастосовної практики у сфері засобів масової інформації. З прийняттям нового Закону України «Про медіа» досить суттєво розширився вплив держави на ЗМІ, зокрема, новим у законі є те, що вплив влади розповсюджується на інтернет-ЗМІ. Так, Національна рада

зможє заблокувати зареєстровані інтернет-видання за допомогою рішення суду після четвертого грубого порушення протягом місяця, незареєстровані – без вироку суду, але лише після п'ятого порушення та на 14 днів.

4. Встановлено, що у всіх розвинених демократичних державах система взаємодії влади та ЗМІ будується на двох основних принципах: принцип максимального невтручання державної влади не просто у діяльність ЗМІ, а й у питання регулювання їх діяльності (регулювання здійснюється спеціальними органами, безпосередньо непідконтрольною владі, у тому числі виконавчій); принцип колегіальності органів, які здійснюють таке регулювання, причому формування колегіального органу здійснюється так, щоб врахувати інтереси та можливості більшості політичних та соціальних сторін. Ці принципи об'єднані в ідеологію, за якою в розвинених демократичних країнах всі засоби масової інформації не були інститутом влади, а стали інститутом суспільства. Основна їх мета полягає не в служінні інтересам держави (мається на увазі інтереси влади), а у служінні інтересам громадян. Таку позицію у цих країнах поділяє і сама влада, яка усвідомила необхідність незалежної оцінки її діяльності з боку громадянського суспільства через засоби масової інформації і зрозуміла, що таким чином суттєво підвищується ефективність її управління суспільством.

5. На основі аналізу процесу розвитку ЗМІ в Україні за роки незалежності та за сучасних умов було виявлено такі негативні тенденції: неофіційний контроль над ЗМІ державних влади, офіційний економічний контроль великих підприємств, фінансово-промислових груп та їх власників над ЗМІ; штучна підтримка видань органів влади на тлі популярності приватних ЗМІ; посилення контролю органів влади над діяльністю недержавних суспільно-політичних ЗМІ за допомогою фінансових, адміністративних та технологічних форм впливу. Особливого загострення в Україні, набуває економічна залежність ЗМІ від засновників, яка суттєво впливає на їх політичні орієнтації: обмеження доступу до інформації, спричинене «закритістю» органів влади; недостатньо розроблена нормативно-

правова основа діяльності ЗМІ; відсутність реакції органів влади на критику та ін.

6. Проаналізовано, що велике значення у розвитку свободи масової інформації в Україні має діяльність журналістських та інших громадських організацій, спрямована на демократизацію законодавства та практики регулювання ЗМІ. Це має бути діяльність, яка проявляється в таких формах як формування громадської думки, заклики до світової громадськості, публічне обговорення, кампанії в пресі, набір таких засобів цілком здатен вплинути на сучасний процес законотворчості та правозастосовної практики. В той же час в основі ефективної взаємодії органів влади із громадськістю лежить механізм надання посадовими особами цих органів певної інформації. Принципова можливість його реалізації повністю залежить від усвідомлення державною владою необхідності забезпечувати інформаційну прозорість своєї діяльності та активно вести відкритий діалог з суспільством та його структурами. Це пов'язано з тим, що однією з базових основ відкритого громадянського суспільства є свобода інформації. Доступ до соціально значимої інформації становить як правову проблему, так і комерційну, і моральну.

7. Визначено, що найважливішим фактором у розвитку системи правового регулювання ЗМІ в Україні за умов глобалізації є вплив відповідного європейського досвіду, використання якого дозволяє гармонізувати законодавство та правозастосовну практику зі світовими стандартами у сфері журналістики з метою зміцнення свободи масової інформації. Сформовано напрями зміцнення демократичних цінностей та принципів на основі взаємодії громадянського суспільства та засобів масової інформації: сприяння активній участі громадян; захист прав людини та соціальної справедливості; забезпечення вільних та незалежних ЗМІ; сприяння відкритому публічному дискурсу; зміцнення прозорості та підзвітності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бебик В. М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікація. Інформація і право, 2011. № 1(1). С. 41-49.
2. Богдан Ю.В. Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2019. 228 с.
3. Бортніков В. Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії. Політичний менеджмент: наук. журн. 2007. № 3. С. 38
4. Бурдига І. Журналісти та війна. Як в Україні обмежують свободу ЗМІ, Deutsche Welle. 2022. URL: <https://www.dw.com/ru/sprjatat-standarty-v-chemodan-kak-v-ukraine-ogranichivajut-smi-na-vojne/a-61475510>
5. Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини. «Місія зі спостереження за виборами: заключна доповідь», 2019. URL: www.osce.org/odihr/elections/ukraine/439634?download=true
6. Вербицька К. В. Правовий статус ЗМІ як суб'єктів взаємодії під час запровадження правового режиму воєнного стану. Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції «Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень» м. Вінниця, 2022. URL: <https://jpasmd.donnu.edu.ua/article/view/12901>
7. Взаємодія мас-медіа та органів державної влади : навч. посіб. М. Т. Андрійчук, Т. С. Андрійчук ; КПП ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 114 с.
8. Висоцький О.Ю. Громадська думка як головний об'єкт впливу легітимаційних технологій. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_57/Gileya57/P14_doc.pdf.
9. Гаврада І. О. Політика органів державної влади щодо ЗМІ в Україні : проблеми взаємодії: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2007. 224 с.

10. Гулак Л.С., Лук'янова Г.Ю., Крикавська І.В. Правове регулювання відносин у галузі обробки персональних даних. Юридичний науковий електронний журнал. № 7, 2020. С.254-257.
11. Данько-Сліпцова А. Політико-комунікаційні процеси формування сучасного інформаційного суспільства : дис. канд. політ. наук : 23.00.02. Київ. 2021. С. 73–74.
12. Дубов Д. В. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій. Політичний менеджмент. 2007. № 1. С. 57–65.
13. Європейська конвенція про транскордонне телебачення, прийнята Радою Європи 05.05.1989 р..Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_444.
14. Єршова Н. Г. Публічні комунікації у публічній політиці: визначення основних понять. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 4. 2019. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/4_2019/104.pdf
15. Заворотченко Т. М. Засоби масової інформації в системі гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Право і суспільство. 2011. № 3. с. 47–53.
16. Загальна декларація прав людини. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
17. Закон «Про медіа» відповідає стандартам Ради Європи - висновок експертів. Інтерфакс-Україна. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/telecom/895985.html>
18. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12&p=1217856518710949#Text>
19. Законодавче регулювання журналістської діяльності в Україні. URL: https://u.to/_PYfFA
20. Збрицька Л. Г. Медіатизація політичного конфлікту в умовах глобалізуючого світу (на прикладі сучасного українського суспільства):

- автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2010. 16 с.
21. Індекс свободи преси: хто є лідером і яке місце посідає Україна. «ІА Слово і Діло». 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/08/infografika/suspilstvo/indeks-svobody-presy-xto-ye-liderom-yake-misce-posidayaе-ukrayina>
22. Інформаційна відкритість органів державної влади України / за заг. ред. М. Лациби. Київ: Укр. незалежний центр політ. досліджень, 2005. 156 с.
23. Ісаєнко І.П. Деякі аспекти конституційно-правового регулювання діяльності друкованих засобів масової інформації в Україні. Юридична осінь 2010 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук. - практик. конф. (Харків, 23–24 листопада 2010 р.). Харків, 2010. с. 74–76.
24. Калінін А. Особливості використання матеріалів засобів масової інформації в процесі викладання економічних дисциплін у вищих навчальних закладах. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2013 р. Вип. 120. с. 183–190.
25. Каплій О. Конституційно-правове регулювання діяльності ЗМІ в Україні. URL: <https://u.to/HvcfFA>
26. Каплій О. Удосконалення нормативних гарантій діяльності засобів масової інформації як необхідна вимога сучасності. Юридичний вісник. 2015. № 2. С. 116–123.
27. Кардаш А.В. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2019. 244 с.
28. Кін Дж. Масмедіа і демократія: пер. з англ. / Дж. Кін. К. : К.І.С., 1999. 134 с.
29. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
30. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

31. Костецька Т.А. Про деякі проблеми формування національних інформаційних відносин. Проблеми права на зламі тисячоліть: Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Дніпропетровськ, 13-14 лютого 2001 р.). Дніпропетровськ: Видавництво ІМА-прес, 2001. – с. 120-122.
32. Костиря І. Медіатизація політики та політизація ЗМІ як тенденції політичного процесу в Україні. Політичний менеджмент. № 1-2. 2013. С. 113–114.
33. Костова Н.І. Порівняльний аналіз публічної інформації українського законодавства та країн ЄС. Часопис цивілістики. Випуск 22, 2017. С. 99-102.
34. Красноступ Г.М. Основні напрями правового забезпечення державної інформаційної політики. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 10. с. 79-85.
35. Кушакова-Костицька Н.В. Право на інформацію в інформаційну епоху (порівняльне дослідження) : монографія / за ред. М.В. Костицького. Чернівці : Технодрук, 2018. 300 с.
36. Кушнір І.В. Конституційне право особи на доступ до публічної інформації та його забезпечення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2018. 251 с.
37. Ларін С.О. Конституційно-правові засади реалізації права на інформацію в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2020. 22 с.
38. Людвик І. В. Конституційно-правовий статус ЗМІ: поняття, структура та юридичні ознаки. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 1. с. 111–116.
39. Механізми узгодження інтересів у виробленні публічної політики в Україні : навчальний посібник / С. О. Телешун, В. В. Карлова, О. Г. Пухкал, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник ; за заг. ред. С. О. Телешуна. Київ : НАДУ, 2019. 192 с.
40. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

41. Мороз Н. О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства в Україні. Гуманітарний журнал. 2012. № 2-3. С. 205-210.
42. Набув чинності Закон «Про медіа»: що зміниться для друкованих ЗМІ та інформаційних агенств. Юстікон. 2023. URL: <https://justicon.ua/ua/blog/news/vstupil-v-silu-zakon-o-media-cto-izmenitsa-dla-pecatnyh-smi-i-informacionnyh-agentstv.html>
43. Наказ головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану». URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_050322.pdf
44. Нацрада анулювала ліцензії каналів та провайдерів Ахметова. ГО «Детектор Медіа. 2022. URL: <https://detector.media/rinok/article/201197/2022-07-21-natsrada-anulyovala-litsenzii-kanaliv-ta-provayderiv-akhmetova/>
45. Онуфрив С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2005. 193 с.
46. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ : Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія». 2006. 550 с.
47. Палагнюк Ю. В. Державне регулювання аудіовізуальних засобів масової комунікації: європейський досвід та Україна: монографія. /Ю.В. Палагнюк. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 236 с.
48. Панченко О. А. Засоби масової комунікації як платформа державної інформаційної політики. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 4. 2020. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/4.pdf
49. Пахнін М. Взаємодія засобів масової комунікації з органами публічного управління як чинник державотворення в Україні : дис. канд. наук з держ. управ. Харків. 2018. С. 45.

50. Пашина Н. П. Роль засобів масової комунікації в процесі політичної ідентифікації соціальних суб'єктів. URL: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/900/1/Пашина.pdf>
51. Під час війни зберігається свобода слова в Україні, але єдиний марафон треба припинити – опитування журналістів. Зміна. 2023. URL: <https://zmina.ua/event/15127/>
52. Погоріла Л. П. Недержавні засоби масової інформації як європейська традиція взаємовідносин суспільства і держави. Держава і право. 2014. Вип. 64. С. 74-81.
53. Політанський А.І. Право на інформацію як фундаментальне право людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 24 с.
54. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. I. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. Олександр Коваленко. К. : «Основи», 1994. 444 с.
55. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 03.05.2012 р. № 0012323-12. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12>
56. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія / А.П. Гетьман та ін. ; за ред. С.В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків : Право, 2016. 360 с.
57. Правові засади забезпечення ефективних комунікативних практик в сучасному інформаційному суспільстві: реалії та перспективи: науково-аналітична доповідь / Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2021. 98 с.
58. Про діяльність Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади щодо забезпечення свободи слова, задоволення інформаційних потреб суспільства та розвитку інформаційної сфери в Україні : Постанова Верховної Ради України від 16.02.1999 р. № 430-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-14>

- 59.Пронченко О. С. Взаємодія ЗМІ і влади в контексті реалізації права громадян на інформацію: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. К., 2008. 188 с.
- 60.Романюк О., Коваленко І. Засоби масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері. Вісник Книжкової палати, № 7, 2021. URL: <http://visnyk.ukrbook.net/article/view/257845>
- 61.Рудник Л.І. Право на доступ до інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 18 с.
- 62.Середюк В. В. Конституційно-правове регулювання свободи масової інформації в Україні. Проблеми законності. Вип. 98. 2008. с. 195-199.
- 63.Симоненко О. В. Роль ЗМІ в організації процесу комунікації президента та громадськості. Міжнародна наукова конференція "Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору" (Київ, 21-23 жовтня 2014 р.). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/387>.
- 64.Соціологи розповіли про ставлення українців до ЗМІ. Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/09/22/novyna/suspilstvo/socziolohy-rozpovily-pro-stavlennya-ukrayincziv-zmi>
- 65.Стадник М. М. Становлення публічної політики в Україні. Ефективність державного управління. 2014. Вип. 40. С. 28–29.
- 66.Тарасюк В. М. Досвід правового регулювання медіа в США, Франції та Великобританії. URL: https://www.academia.edu/32938754/ДОСВІД_ПРАВОВОГО_РЕГУЛЮВАННЯ_МЕДІА_В_США_ФРАНЦІЇ_ТА_ВЕЛИКОБРИТАНІЇ
- 67.Тарасюк В. М. Політико-правові засади застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни. Київ. 2018. с. 95 – 100.
- 68.Україна - 79-та в рейтингу свободи слова «Репортерів без кордонів». Детектор Медіа. 2023. URL: <https://detector.media/infospace/article/210805/2023-05-03-ukraina-79-ta-v-reytingu-svobody-slova-reporteriv-bez-kordoniv/>

69. Федоришак, Х., Мосора, Л. місце та роль засобів масової інформації у сфері публічної політики. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, 2022, 1(61), 86-91.
70. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія. Вінниця. 2017. С. 119–120.
71. Чиж І.С. Конституційне право на поширення інформації: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2021. 25 с.
72. Чічановський А. А. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем: підручник. / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш. Київ: Грамота, 2010. 568 с.
73. Як змінились уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019 р. та початку пандемії COVID-19 (серпень 2020 р.). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/yak-zminylys-upodobannia-tainteresy-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislia-vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-2020r>
74. Ясиневич С. Механізм державного регулювання діяльності суспільного мовлення в контексті розвитку громадянського суспільства : дис. канд. наук з держ. управ.: 25.00.02. Одеса. 2019. С. 48–49.
75. Davis I. The Role of Civil Society and the Media, in Building Integrity and Reducing Corruption in Defence: A Compendium of Best Practices, ed. T. Tagarev, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, 2010, pp. 261-280
76. Jacobs R. N. (2016). Media, Culture, and Civil Society. Questions de communication. 2016. Vol. 29. P. 379-393.
77. Pointer, R, Bosch, T, Chuma, W et al. Comparative analysis of civil society, media and conflict. Working Paper. MeCoDEM . 2016. ISSN 2057-4002 (Unpublished)

78. Price M. The Enabling Environment for Free and Independent Media: Contribution to Transparent and Accountable Governance. USAID Office of Democracy and Governance Occasional Papers Series. URL: http://repository.upenn.edu/asc_papers/
79. Romanyuk O. I., Kovalenko I. P. Social Responsibility of Mass-Media: an Attempt of Conceptual Justification. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*. Series: Social Communication. 2019. Issue 56. P. 183-191.
80. Schleffer G., Miller B. The Political Effects of Social Media Platforms on Different Regime Types. *Media and Democracy*. 2021. URL: <http://dx.doi.org/10.26153/tsw/13987>